

Neutroncsillagok:

„Fenomenális kozmikus erő
– egy icipici kis helyen”

Pósfay Péter
ELTE, Wigner FK

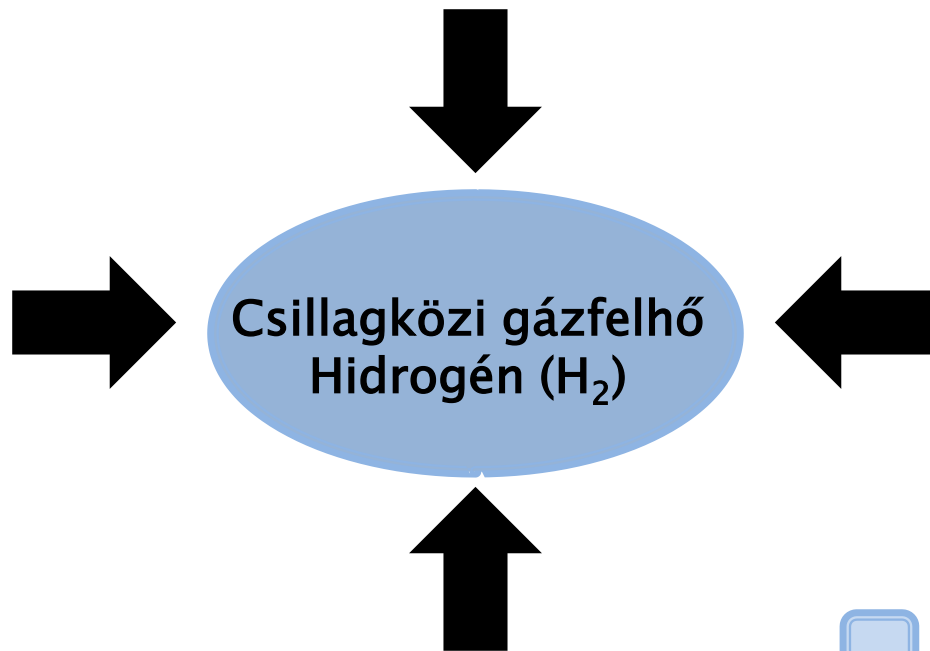

A csillagok élete
és

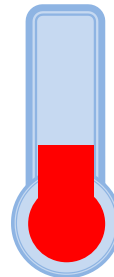
a neutroncsillagok születése

A csillagok születése

A csillagközi gázfelhő a gravitáció hatására összehúzódik

A gáz hőmérséklete alacsony

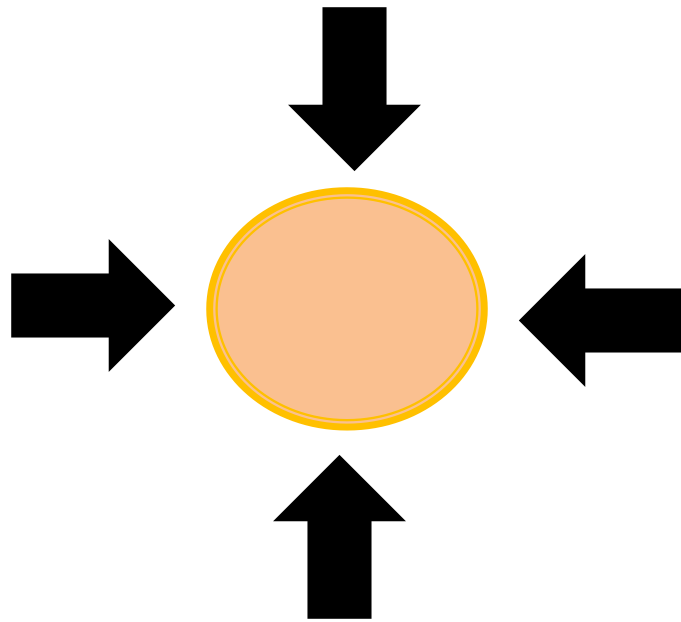

NGC 346 „csillagbölcső” Hubble

A csillagok születése

Az összehúzó gázfelhő felmelegszik

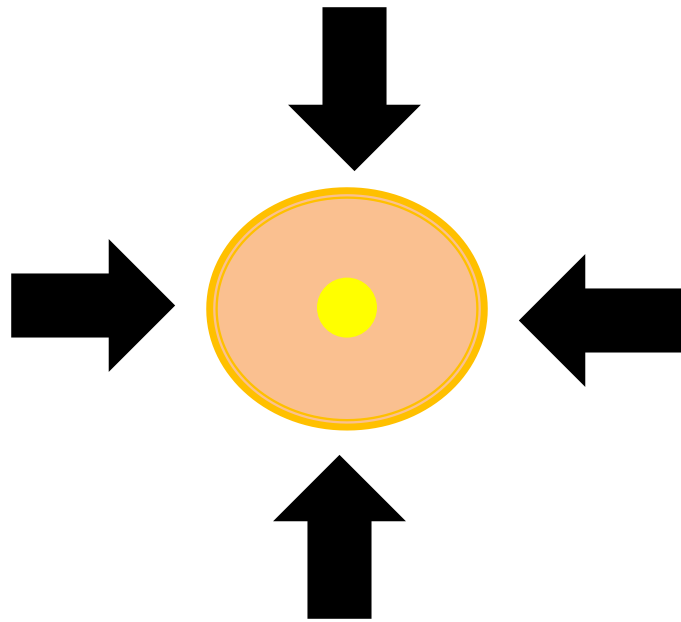
A hőmérséklet egyre magasabb

NGC 346 „csillagbölcső” Hubble

A csillagok születése

A középpontban elég magasra nő a hőmérséklet ahhoz, hogy meginduljunk a hidrogén fúziója

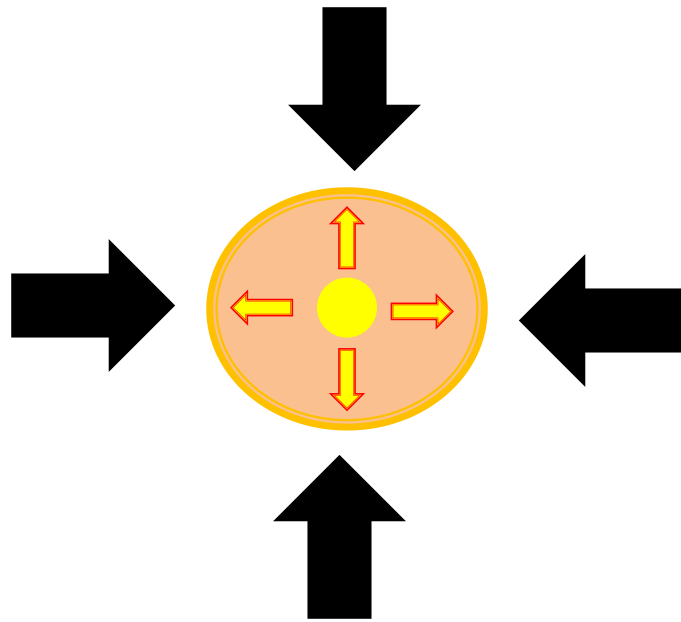
A hidrogén fúziója fűti a gázt

NGC 346 „csillagbölcső” Hubble

A csillagok születése

A csillag működése során a fúzió által létrehozott nyomás ellen tart a gravitációnak

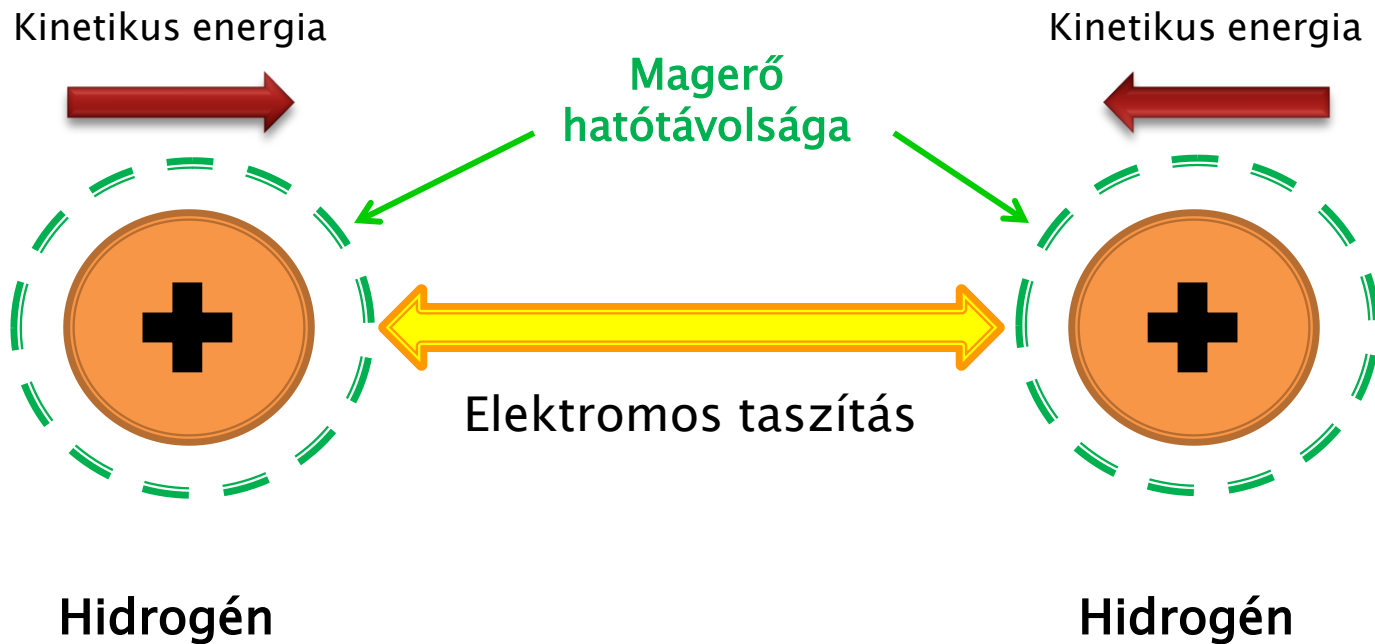
A hidrogén fúziója fűti a gázt

NGC 346 „csillagbölcső” Hubble

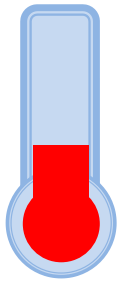

A hidrogén fúziója

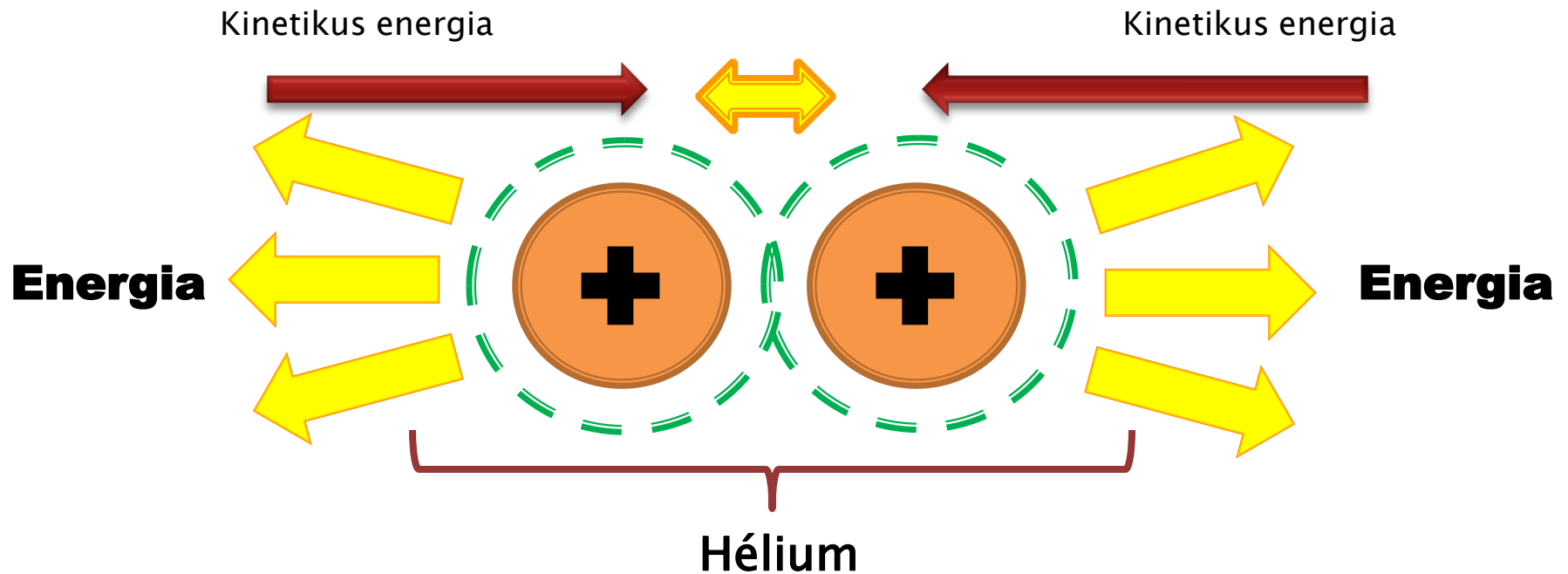

Alacsony hőmérséklet:

- A **kinetikus energia** kicsi és nem tudja legyőzni az **elektromos taszítást**
- A magok nem tudnak elég közel kerülni, hogy a **magerő** működésbe lépjen

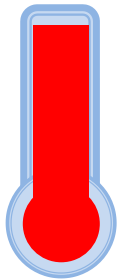

A hidrogén fúziója

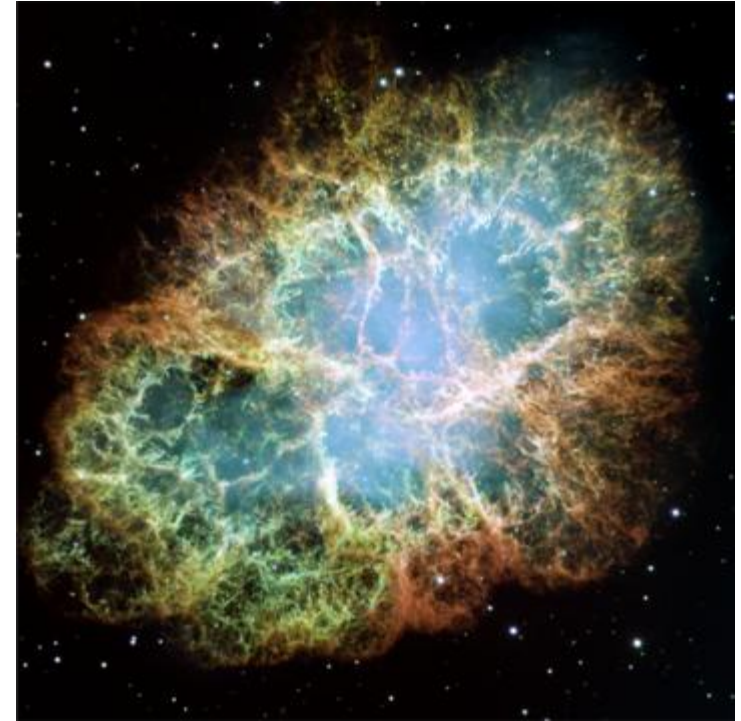
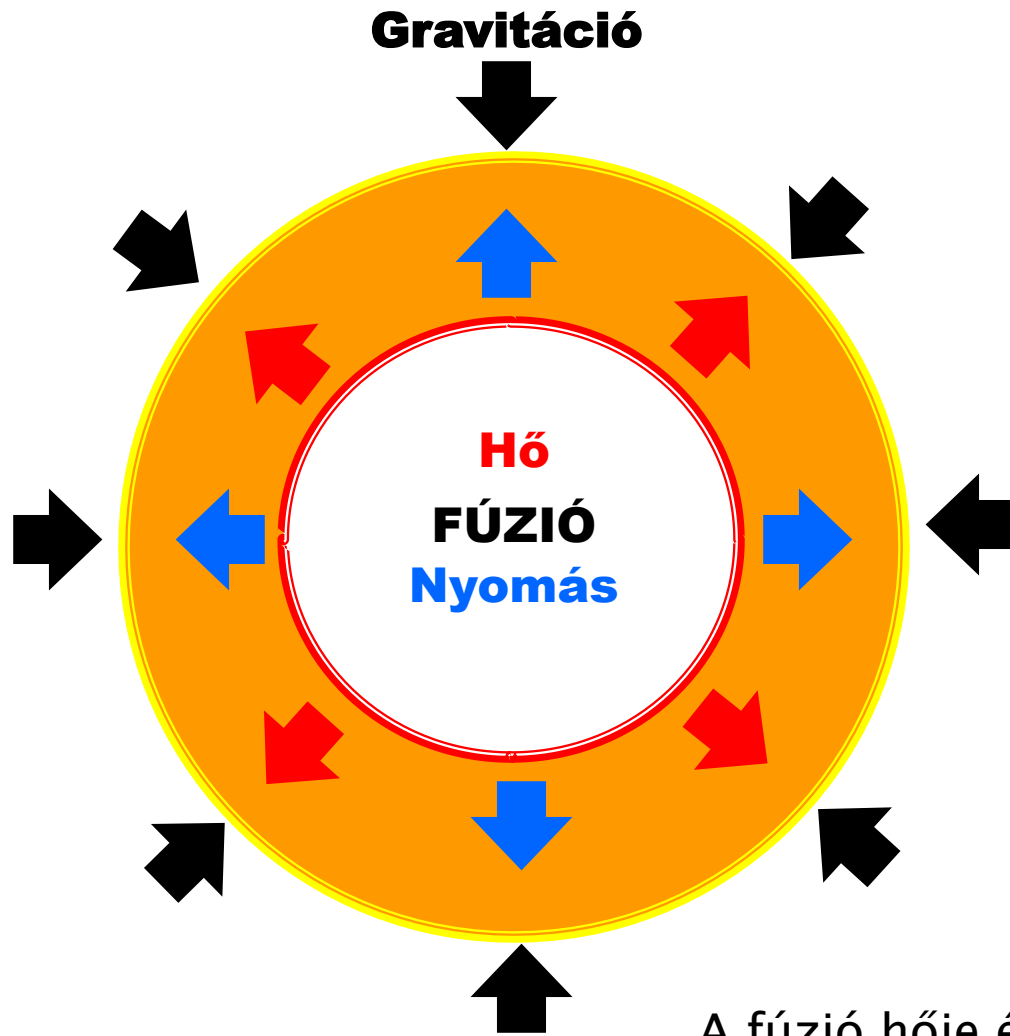
Magas hőmérséklet:

- A **kinetikus energia** legyőzni az **elektromos taszítást**
- A magok közel kerülnek egymáshoz kölcsönhatásba lépnek energia szabadul fel és egy új elem, Hélium keletkezik

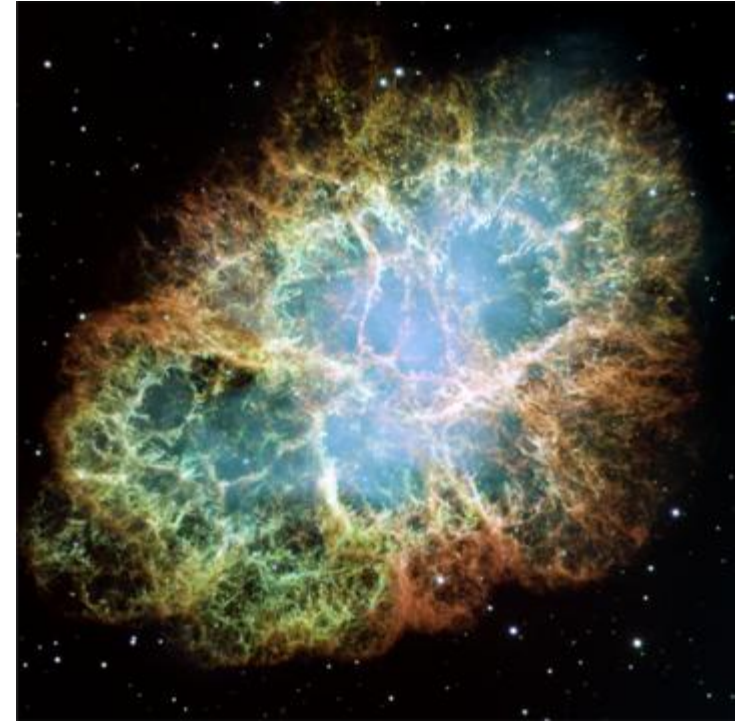
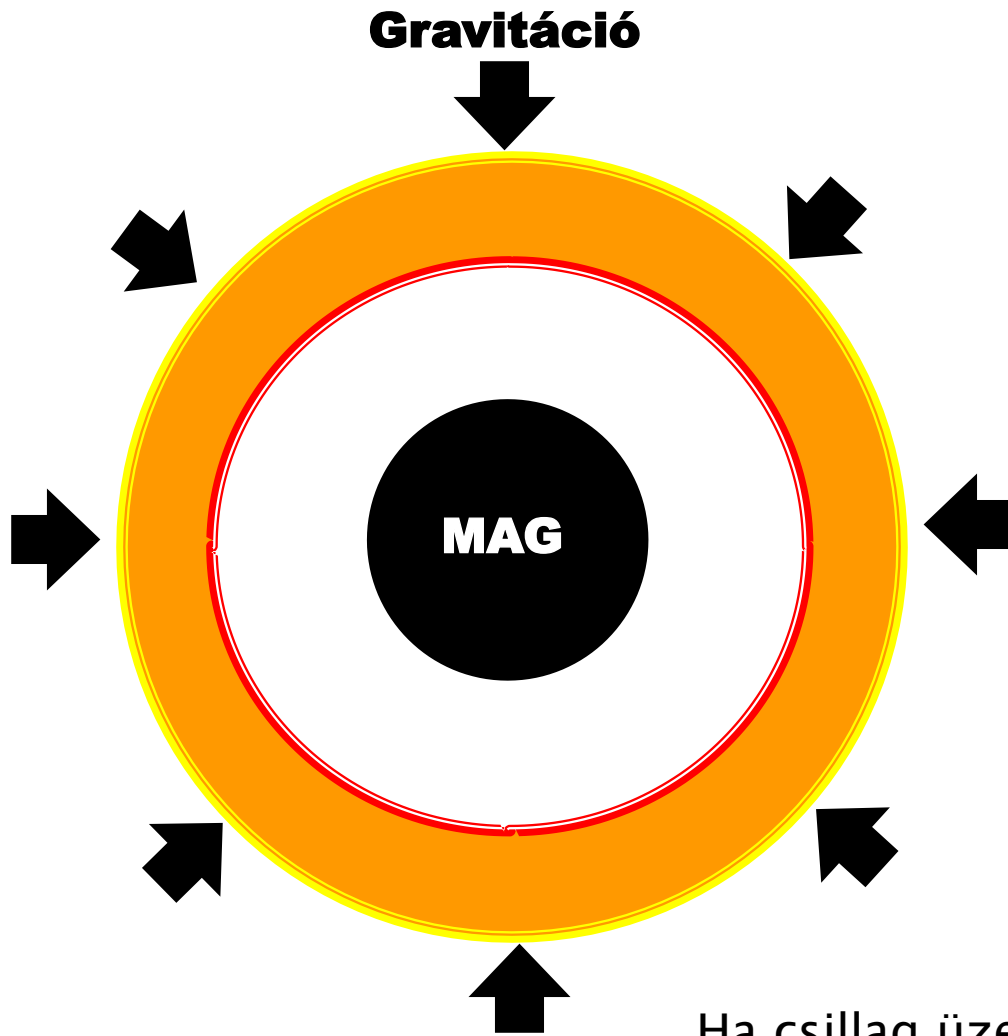
A csillagok halála

Rák köd, szupernóva maradványa

A fúzió hője és nyomása egyensúlyban van a gravitációval

A csillagok halála

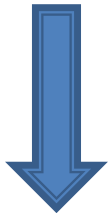
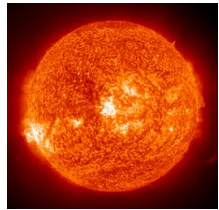
Rák köd, szupernóva maradványa

Ha csillag üzemanyaga elfogy, az egyensúly hirtelen felbomlik és bekövetkezik a szupernova robbanás.

Neutroncsillagok keletkezése

A Naphoz hasonló
tömegű csillagok

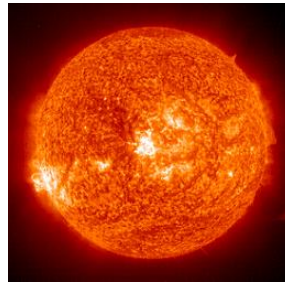

Vörös óriás

Fehér törpe

A Napnál 4–8-szor
nagyobb tömegű csillagok

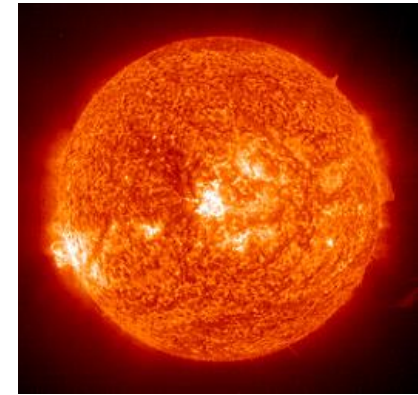

Szupernóva robbanás

Neutroncsillag

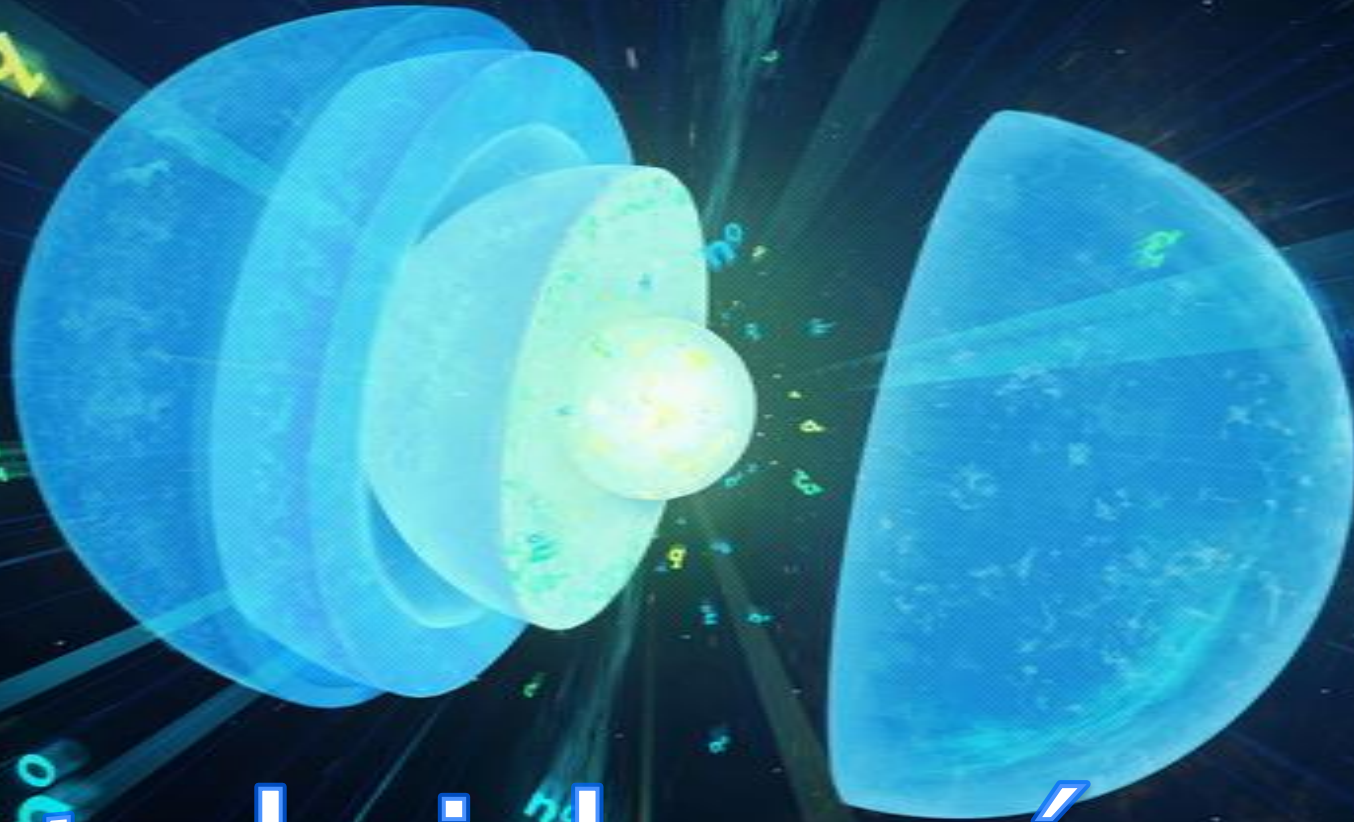
8 naptömegnél
nagyobb csillagok

Fekete lyuk

A visszamaradó mag

Neutroncsillagok

tulajdonságai

Ábra. <https://www.quantamagazine.org/squishy-or-solid-a-neutron-stars-insides-open-to-debate-20171030/>

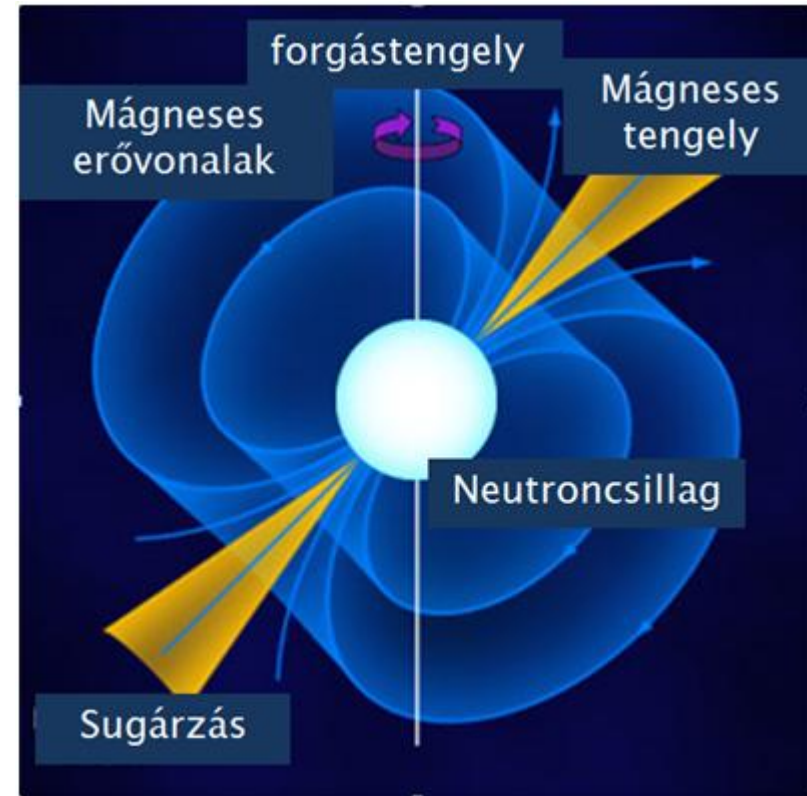
Neutroncsillagok és Pulzárok

- ▶ Kozmikus világítótorony

mágneses tengely $\neq$ forgástengely

- ▶ Az első pulzárt 50 éve, 1967-ben fedezte fel Jocelyn Bell Burnell és Antony Hewish
  - A kibocsájtott jel olyan szabályos volt, hogy először földönkívüli rádióadásnak vélték
- ▶ Forgási periódus:

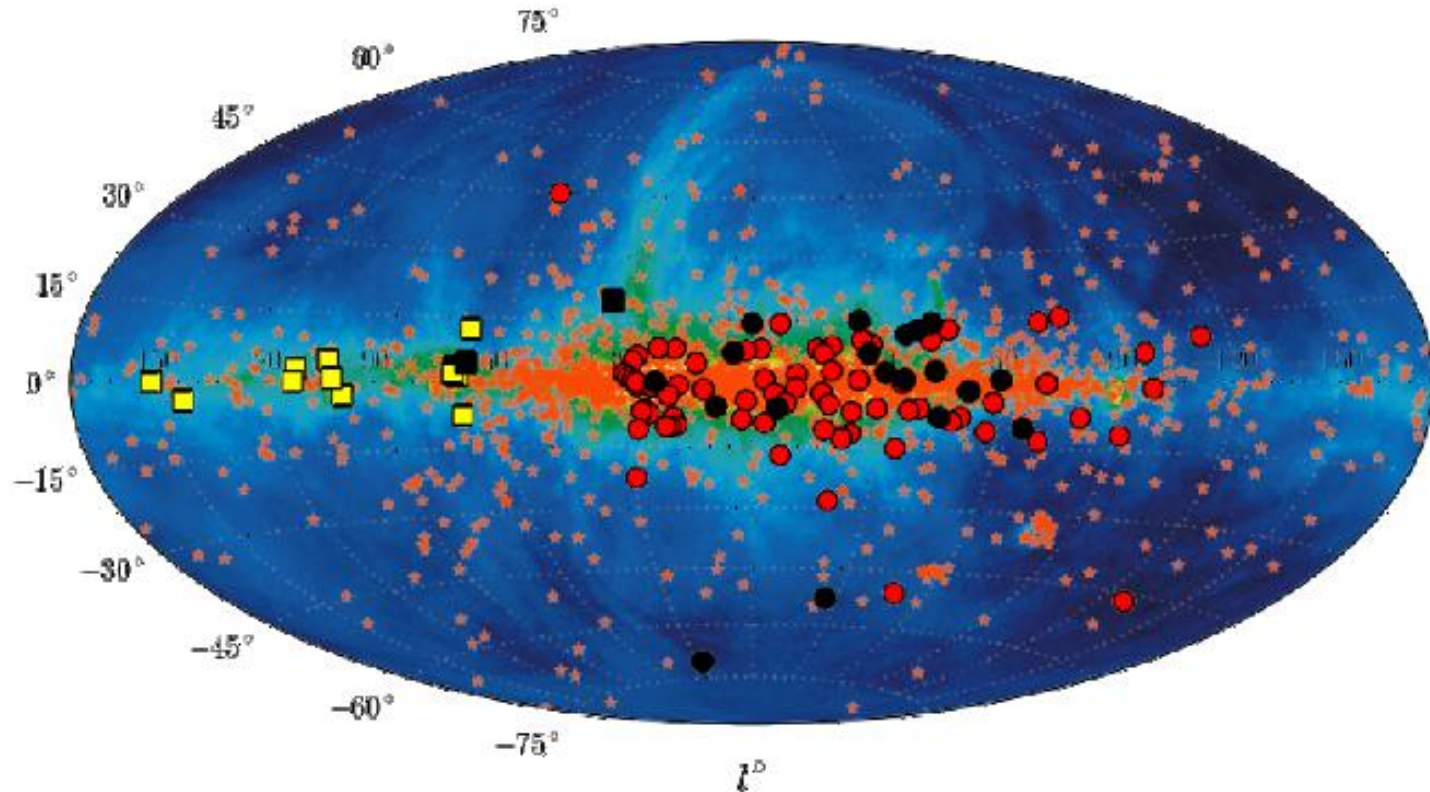
1/1000 s – 10 s

Mágneses mező

CERN szupravezető mágnes: 10 T $\ll$ **10⁹ T**

Neutroncsillagok és Pulzárok

Az égbolt röntgenteleszkópos képe

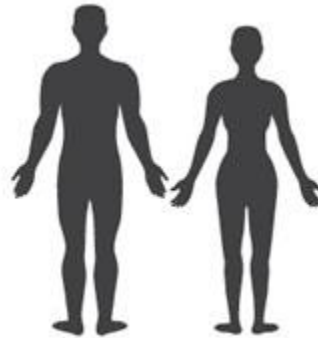
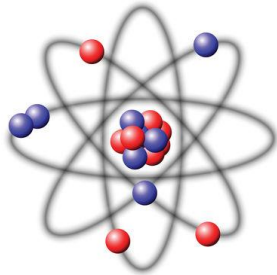
Sárga, piros: szokásos pulzárok **fekete:** miliszekundumos pulzárok

[Conducting The Deepest All-Sky Pulsar Survey Ever: The All-Sky High Time Resolution Universe Survey](#) – HTRU Collaboration (Ng, Cherry for the collaboration) IAU Symp. 291 (2013) 53–56
arXiv:1401.2826 [astro-ph.HE]

Miért érdekesek a neutroncsillagok?

Összekapcsolják az „égi”, nagy léptékű fizikát és a kis távolságok, részecskék, atomok fizikáját.

1–300 db

$\sim 5 \cdot 10^{28}$ db

$\sim 3 \cdot 10^{57}$ db

Ahányszor nagyobb egy ember egy atomnál, közelítőleg annyszor nagyobb egy tipikus csillag egy embernél.

Nukleonok száma
(nukleonok: az atommagot alkotó részecskék)

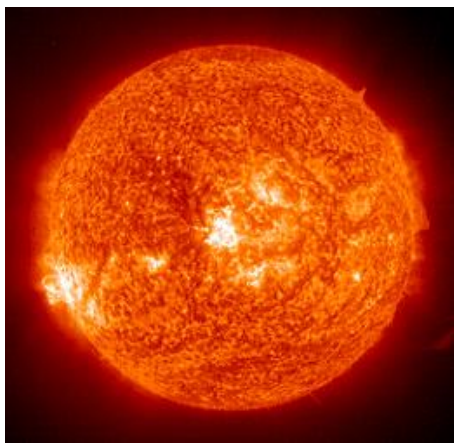
A FIZIKA UNIVERZÁLIS, ugyanazok a törvények írják le:

- az égitesteket, csillagokat
- földi világunkat
- az atomok, részecskék világát

Neutroncsillagok mérete

Nap

R = 700 000 km

×120

Föld

R = 6000 km

×4

Hold

R = 1700 km

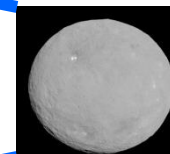

×4

Ceres

(legnagyobb aszteroida)

R = 500 km

By Ceres and Vesta images: NASA/JPL-Caltech/UCLA/MPS/DLR/IDAPallas image: Hubble Space Telescope/STScIHygiea image: Astronomical Institute of the Charles University: Josef Ďurech, Vojtěch SidorinImage modified by PlanetUser using Photoshop. - File:PIA19562-Ceres-DwarfPlanet-Dawn-RC3-image19-20150506.jpgFile:Vesta full mosaic.jpgFile:PallasHST2007.jpgFile:10 Hygiea (Lightcurve Inversion).png, Public Domain, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=45250997>

Neutroncsillag mérete

Nap

R = 700 000 km

Föld

R = 6000 km

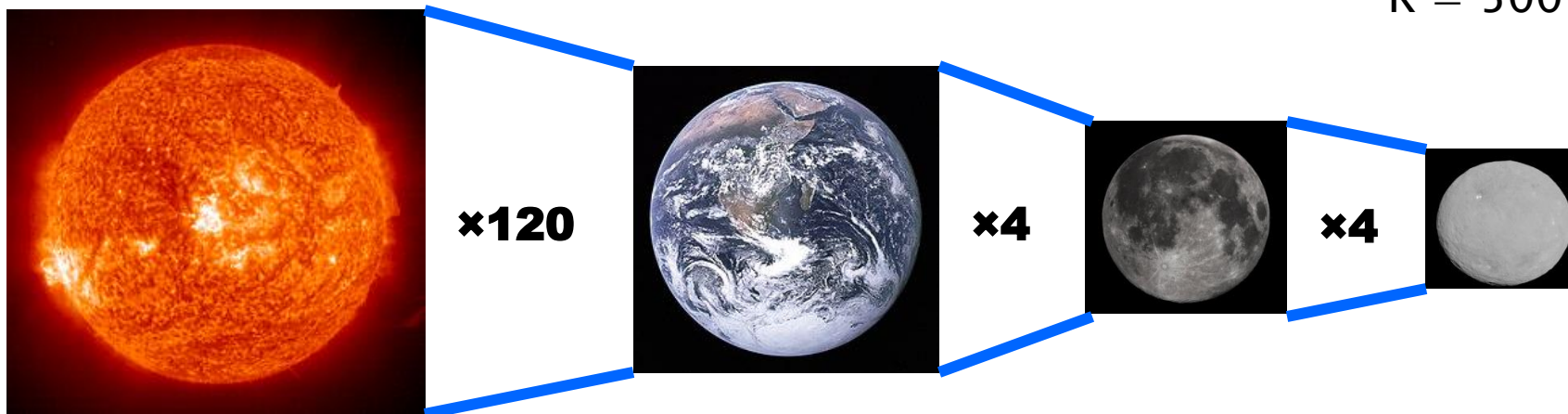
Hold

R = 1700 km

Ceres

(legnagyobb aszteroida)

R = 500 km

**A neutroncsillag kisebb mint egy
aszteroida !!
Mihez hasonlíthatjuk a méretét?**

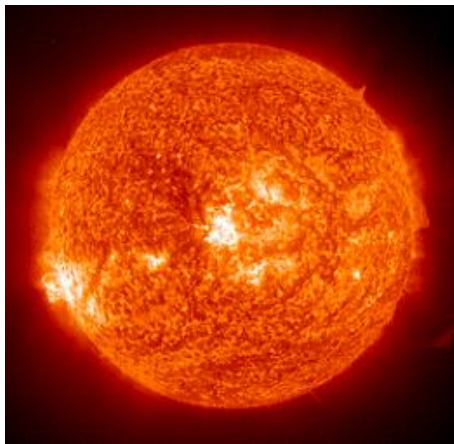
By Ceres and Vesta images: NASA/JPL-Caltech/UCLA/MPS/DLR/IDAPallas image: Hubble Space Telescope/STScIHygiea image: Astronomical Institute of the Charles University: Josef Ďurech, Vojtěch SidorinImage modified by PlanetUser using Photoshop. - File:PIA19562-Ceres-DwarfPlanet-Dawn-RC3-image19-20150506.jpgFile:Vesta full mosaic.jpgFile:PallasHST2007.jpgFile:10 Hygiea (Lightcurve Inversion).png, Public Domain, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=45250997>

Neutroncsillagok mérete

Nap

R = 700 000 km

×120

Föld

R = 6000 km

×4

Hold

R = 1700 km

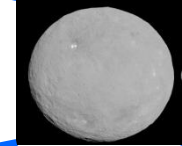

×4

Ceres

(legnagyobb aszteroida)

R = 500 km

×50

Neutroncsillag

R = 10 km

Budapest

R = 10 km

Neutroncsillagok mérete

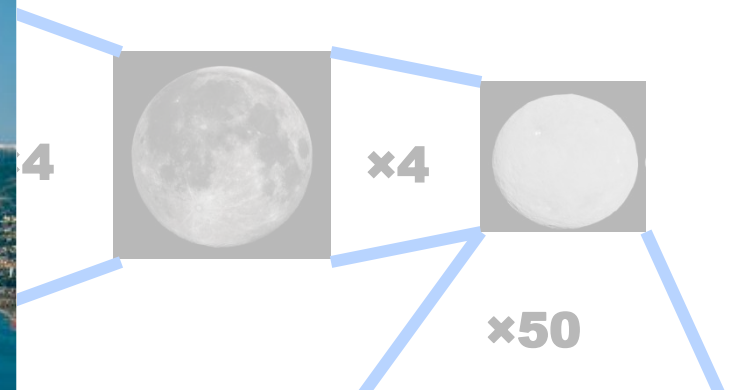
Neutroncsillag látképe Vancouver felett

Neutroncsillag
 $R = 10 \text{ km}$

Hold
 $R = 1700 \text{ km}$

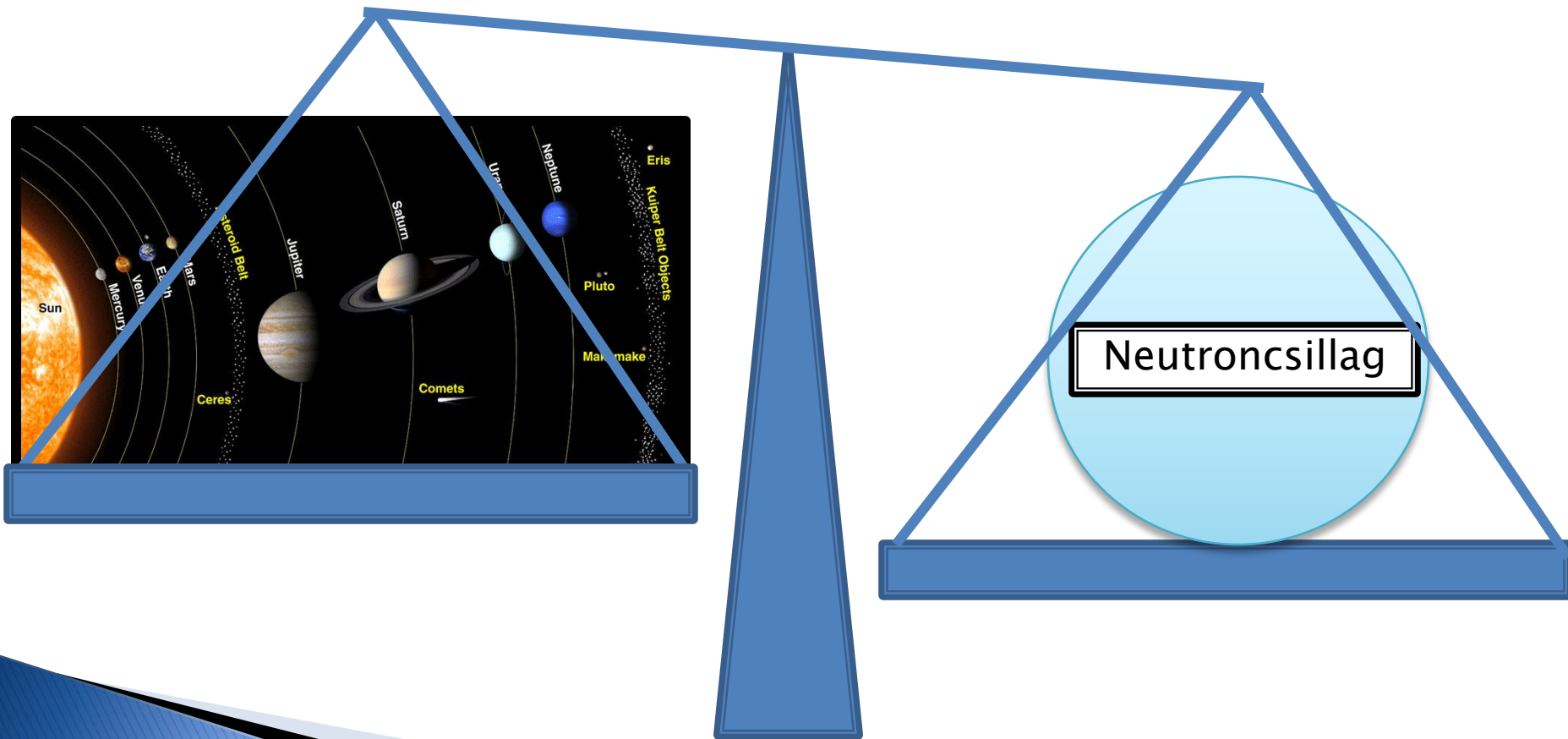
Ceres
(legnagyobb aszteroida)
 $R = 500 \text{ km}$

Budapest
 $R = 10 \text{ km}$

Neutroncsillagok tömege

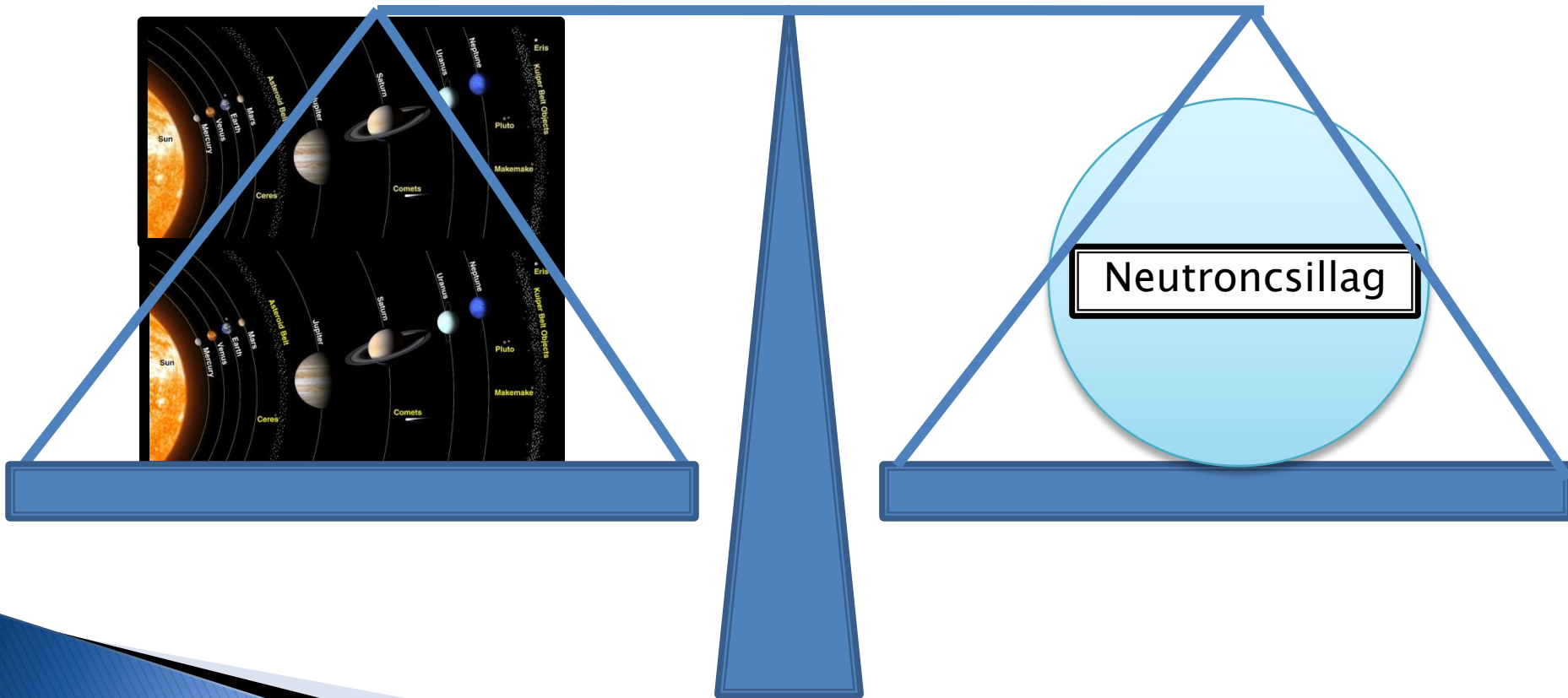
1–2 Nap(rendszer)nek megfelelő tömeg

Neutroncsillagok tömege

1–2 Nap(rendszer)nek megfelelő tömeg

Neutroncsillagok Sűrűsége

A víz sűrűségéhez képest becsüljük meg:

$$\frac{1 \text{ Nap tömeg}}{10 \text{ km sugarú gömb térfogata}} \approx 10^{14} \approx \frac{56 \text{ proton tömege}}{\text{Vas atom térfogata}}$$

Neutron csillag sűrűsége

Vas atommag sűrűsége

A neutroncsillag egy nagy atommag!

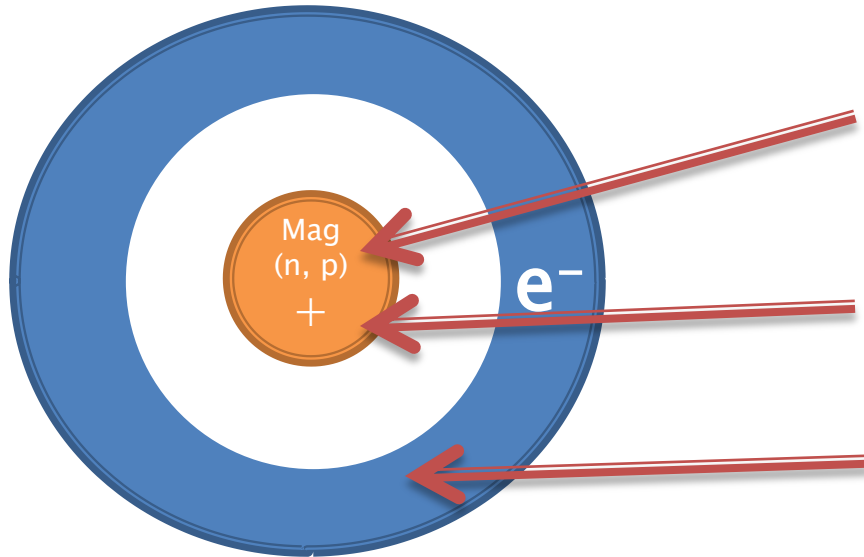
x900 $\approx$

Egy teáskanálnyinak megfelelő anyag a neutroncsillagból 900 Gízai piramisnak megfelelő tömegű.

A nagy sűrűség titka

Atomok alaphelyzetben

Az atom alkotórészei:

- **Neutron:**
  - semleges töltésű
  - Nagy tömegű
- **Proton:**
  - Pozitív töltésű
  - Nagy tömegű
- **Elektron:**
  - Negatív töltésű
  - Kis tömegű

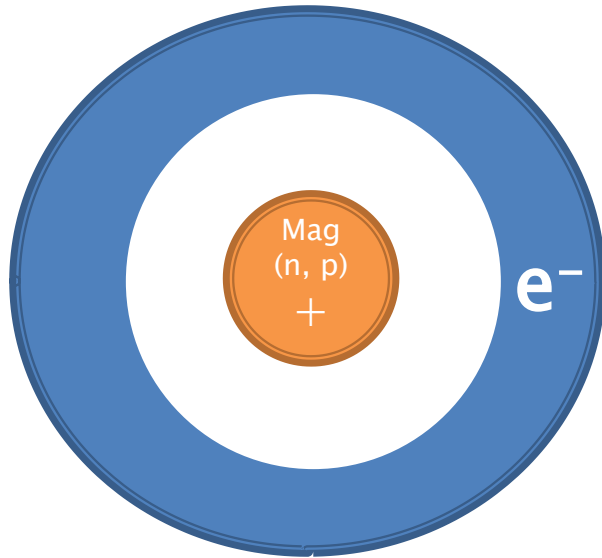
A mag kicsi, míg az e^- felhő nagy!

A kvantummechanika nem engedi, hogy az elektron a magba kerüljön, a köztük lévő vonzás ellenére sem.

A nagy sűrűség titka

Atomok alaphelyzetben

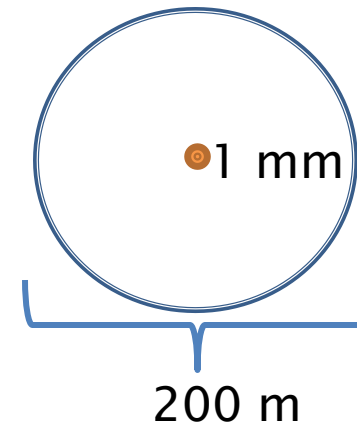
A mag kicsi, míg az e^- felhő nagy!

A kvantummechanika nem engedi, hogy az elektron a magba kerüljön, a köztük lévő vonzás ellenére sem.

Az atom nagy része üres!

Gondolatban felnagyítva:

- Az atommag : **1 mm**
- Az elektron **100m** -re van tőle!

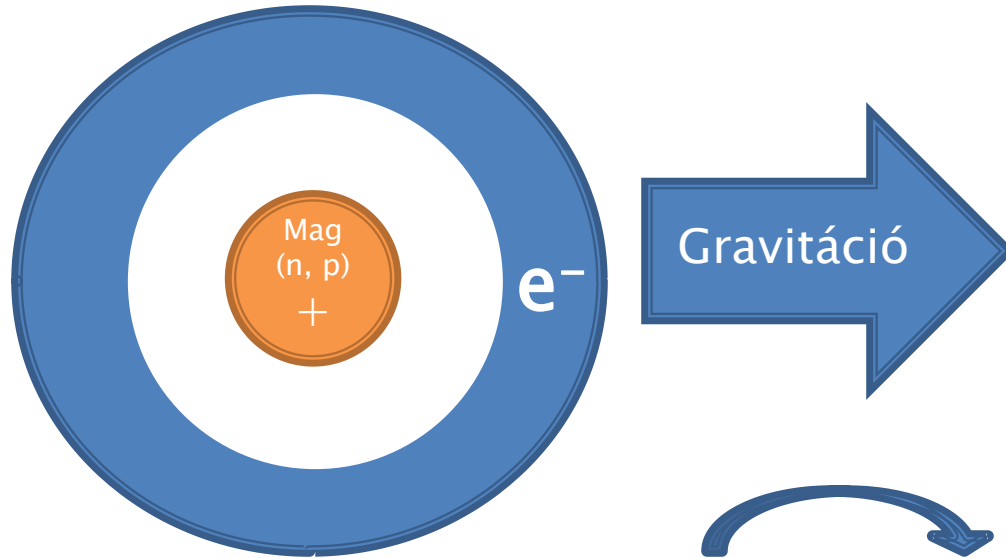

Mennyire üres?

- Balatonnyi térfogatba $\rightarrow$ atom
- 1 teáskanál cukrot tennék $\rightarrow$ atom mag

A nagy sűrűség titka

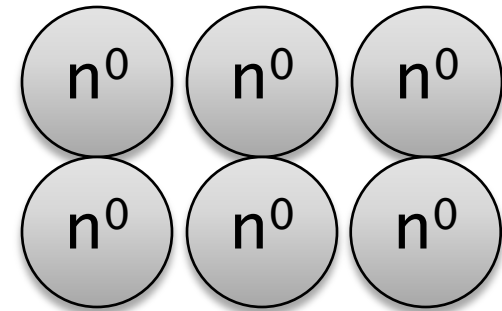
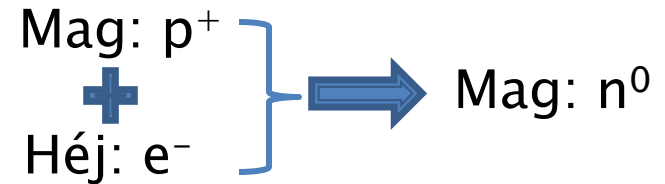
Atomok alaphelyzetben

A mag kicsi, míg az e^- felhő nagy!

A kvantummechanika nem engedi, hogy az elektron a magba kerüljön, a köztük lévő vonzás ellenére sem.

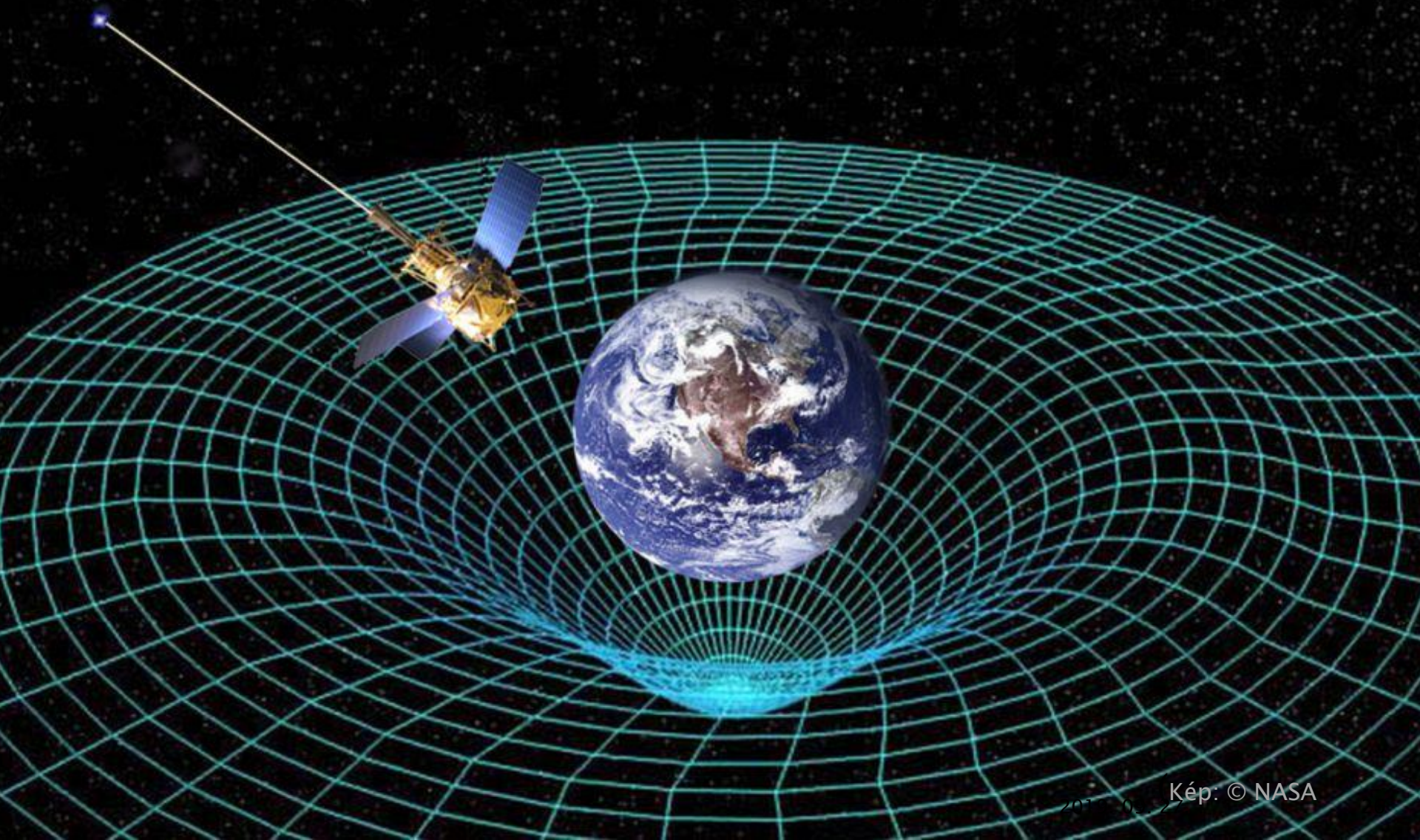
Nagy nyomású maganyag

10^{-15} szerez térfogat csökkenés

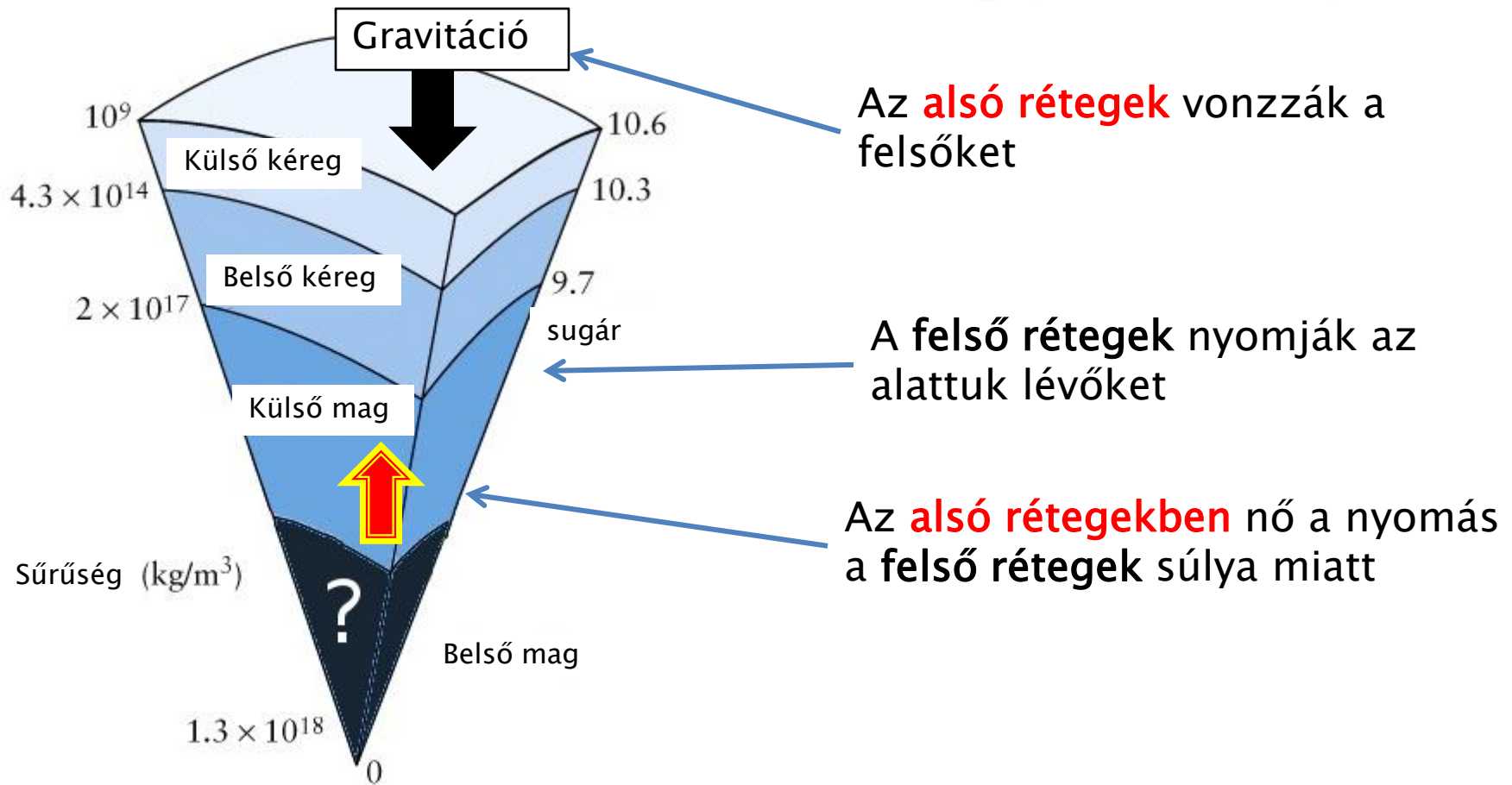
A csillag tömegének 90%-át neutronokból és protonokból álló nagy sűrűségű maganyag adja. A maganyag 85–90 %-át neutronok adják, innen az elnevezés.

Neutroncsillagok és az általános relativitáselmélet

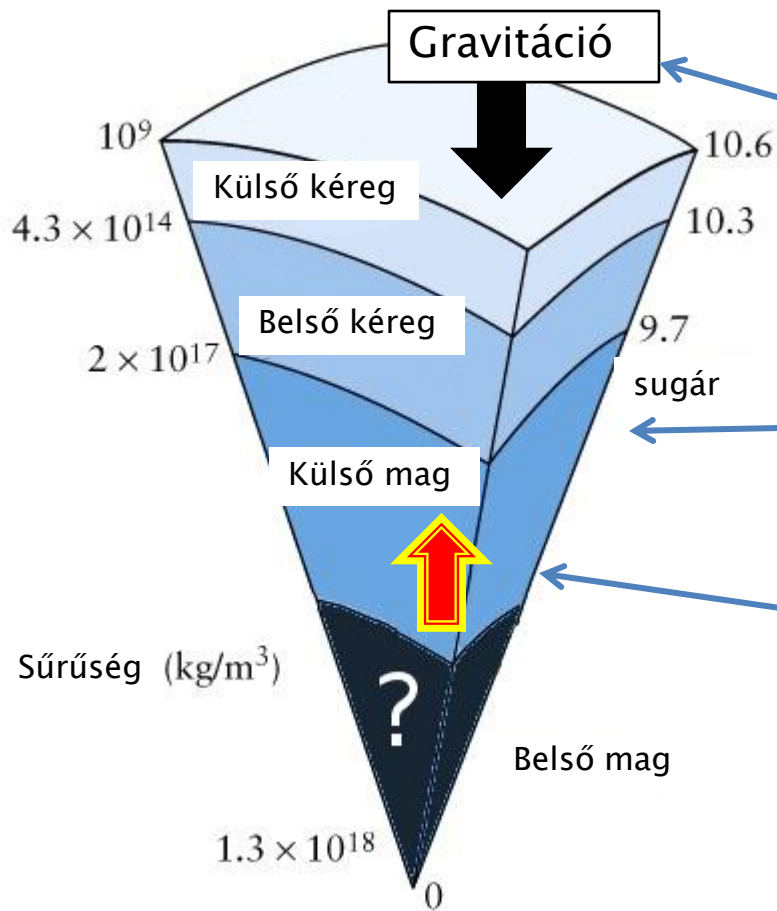
Hidrosztatikai egyensúly

A neutroncsillag egy szelete

<https://apatruno.wordpress.com/neutron-stars/>

Hidrosztatikai egyensúly

Az **alsó rétegek** vonzzák a felsőket

A **felső rétegek** nyomják az alattuk lévőket

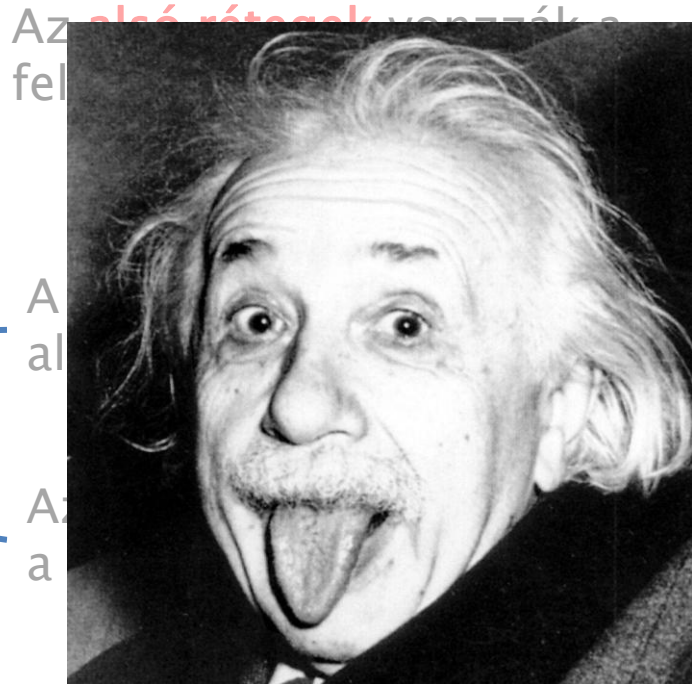
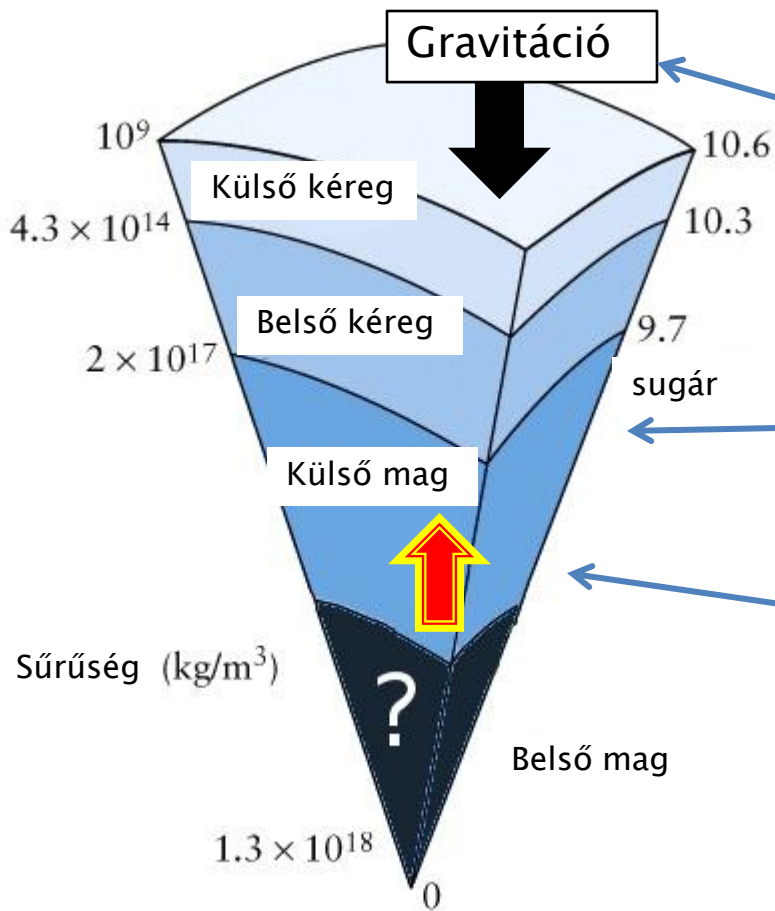
Az **alsó rétegekben** nő a nyomás a **felső rétegek** súlya miatt

Newtoni gravitáció

A csillag tömege **nő** $\Rightarrow$ A gravitáció **nő** $\Rightarrow$ A nyomás a magban **nő**

A nyomás növekedésének nincs felső határa, ezért a csillag bármilyen nagyra nőhet

Hidrosztatikai egyensúly

Einsteini gravitáció

Hidrosztatikai egyensúly relativisztikusan

A csillag tömege nő

Gravitáció nő nyomás és a tömeg miatt

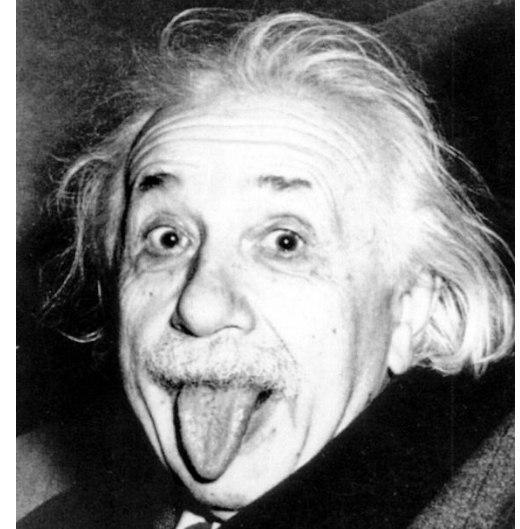
A csillagot összehúzza a gravitáció

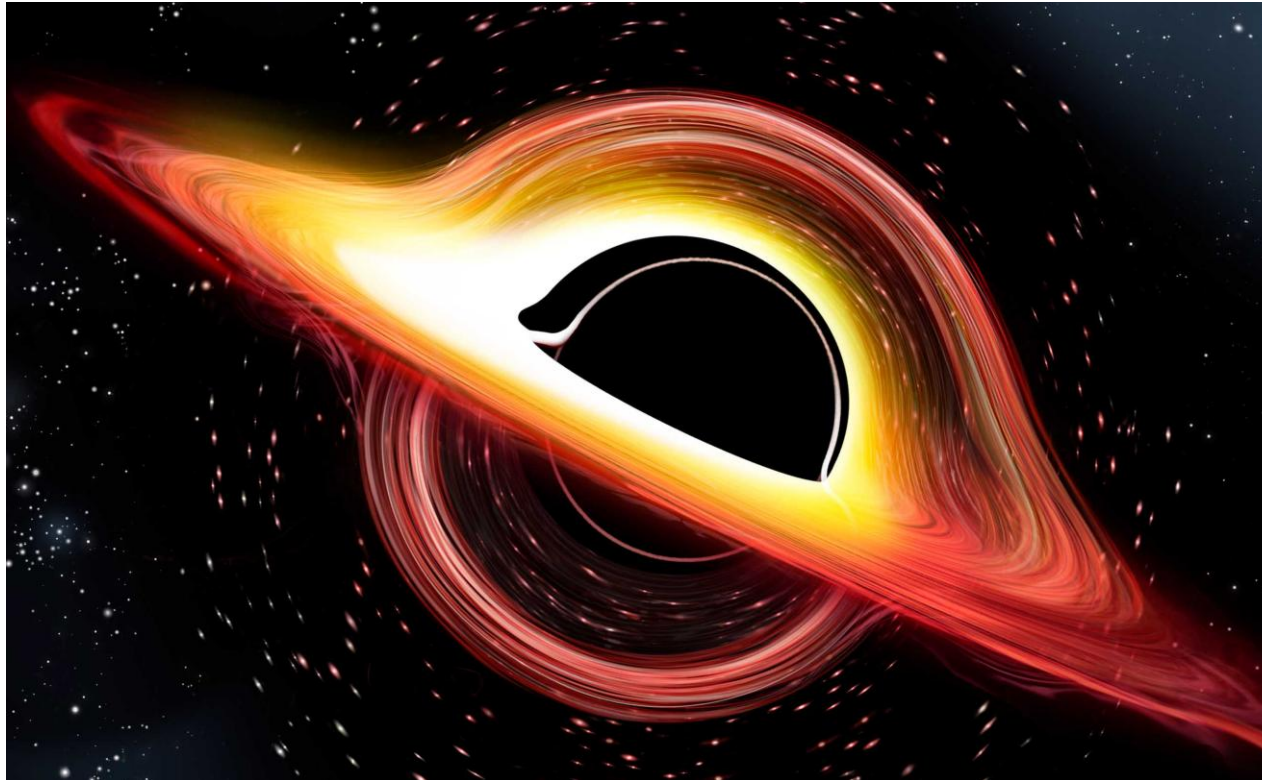
A csillag egyre sűrűbb és kisebb

A Schwarzschild-sugár: Ha az égitest sugara kisebb, mint a tömegéhez rendelt $R=2GM/c^2$ sugár, akkor **feketelyukká** válik.

Hidrosztatikai egyensúly relativisztikusan

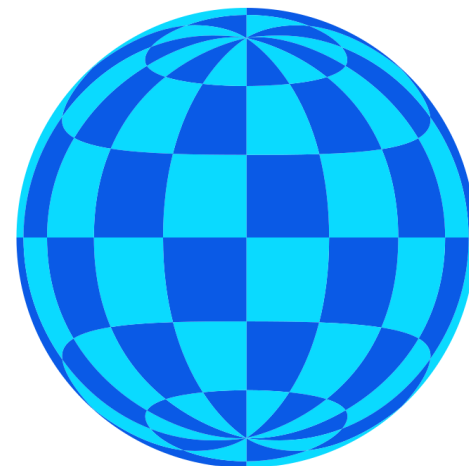

A Schwarzschild-sugár: Ha az égitest sugara kisebb, mint a tömegéhez rendelt $R=2GM/c^2$ sugár, akkor **feketelyukká** válik.

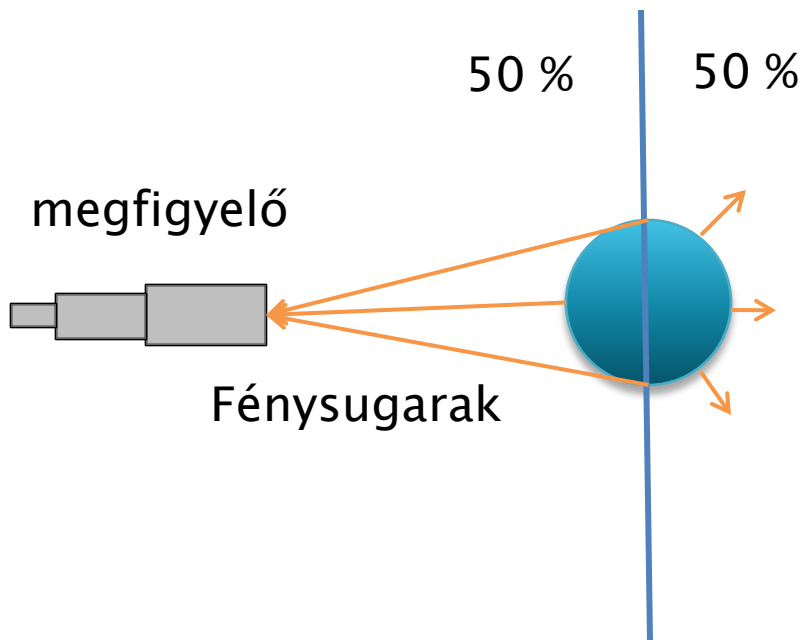
A neutroncsillagok relativisztikus tulajdonságai

- ▶ Az univerzum legsűrűbb objektumai. Van olyan fekete lyuk aminél sűrűbbek!
- ▶ A neutroncsillagok már „majdnem” fekete lyukak
- ▶ A szökési sebesség a felszínen a fénysebesség kb. 40 %-a.
- ▶ A fényelhajlás miatt neutroncsillagnak felszínének több mint fele látható egyszerre

Égitest	Schwarzschild – sugár/Sugár
Föld	10^{-12}
Nap	10^{-6}
neutroncsillag	0.3–0.6
Feketelyuk	1

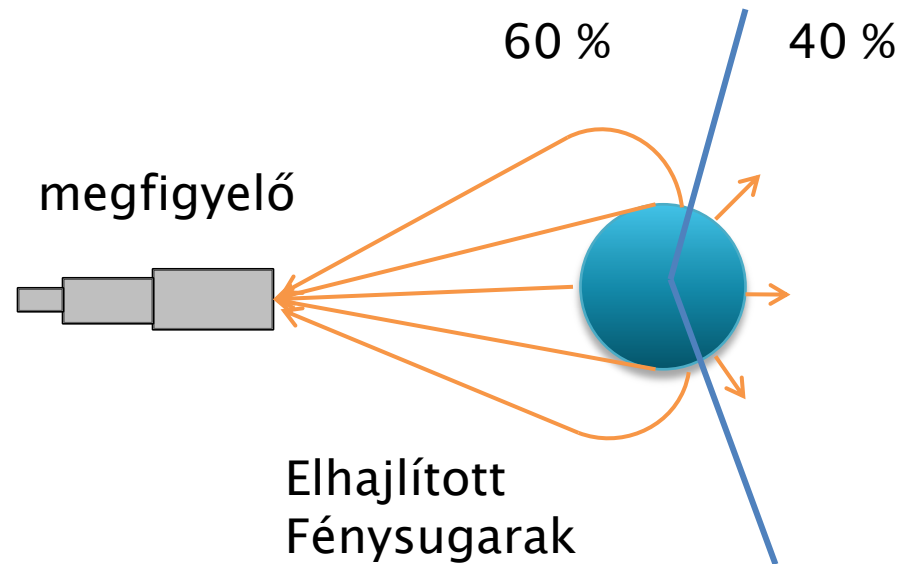

Normál eset:

Csak a gömb fele látszik, mert a fénysugarak csak onnan érnek a szemünkbe

Neutroncsillag:

A túloldali félgömb egy részét is látjuk, mert a gravitáció elhajlítja a fény útját

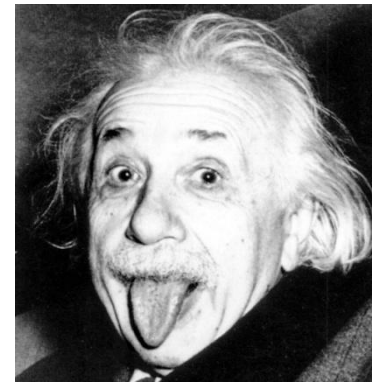
Neutroncsillagok és gravitációs hullámok

Mi az a Gravitációs hullám ?

Mi hullámszik?

A tér és az idő...

Neutroncsillagok és gravitációs hullámok

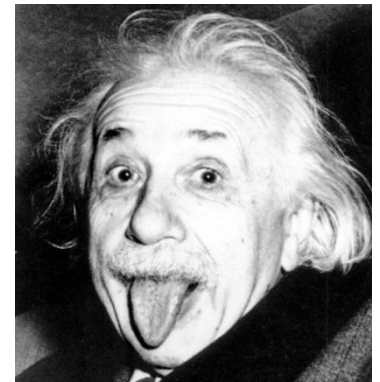
Mi az a Gravitációs hullám ?

Mi hullámzik?

Ahova elér a hullám ott megváltozik a

- Testek közötti távolság
- És az idő múlása

Neutroncsillagok és gravitációs hullámok

Mi az a Gravitációs hullám ?

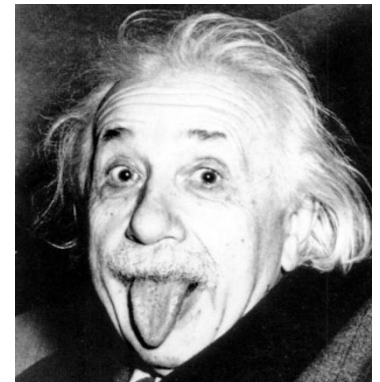
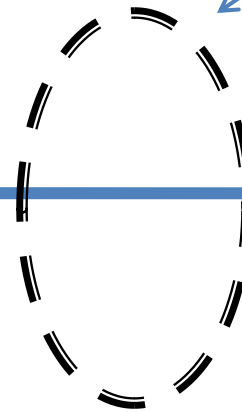
Mi hullámzik?

Hullám terjedési iránya

Kör alakban elhelyezett kavicsok

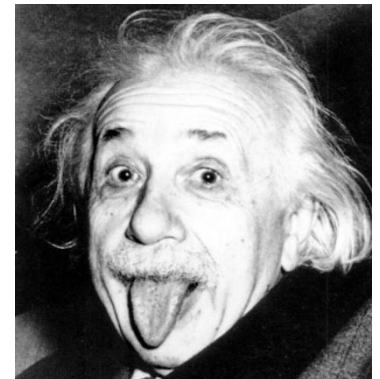
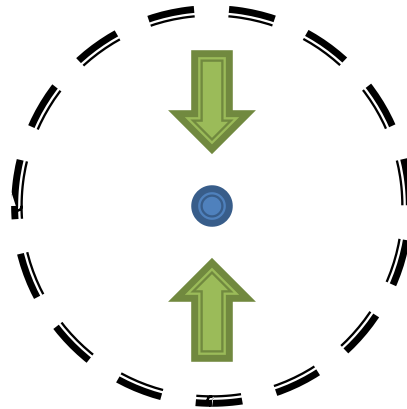
Neutroncsillagok és gravitációs hullámok

Mi az a Gravitációs hullám ?

Mi hullámszik?

A haladási irányból nézve
a kavicsokra erő hat és
elmozdulnak

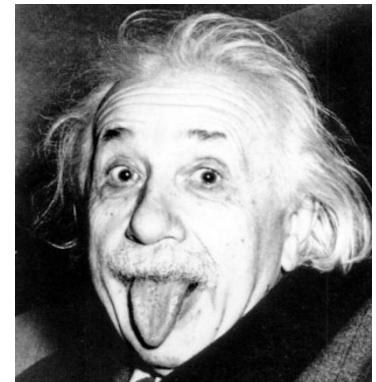
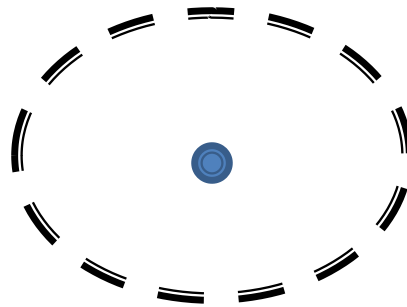

Neutroncsillagok és gravitációs hullámok

Mi az a Gravitációs hullám ?

Mi hullámzik?

A haladási irányból nézve
a kavicsok közötti távolság
megváltozik

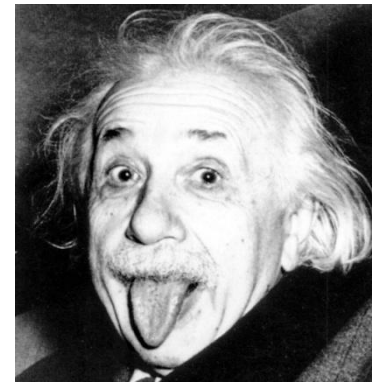
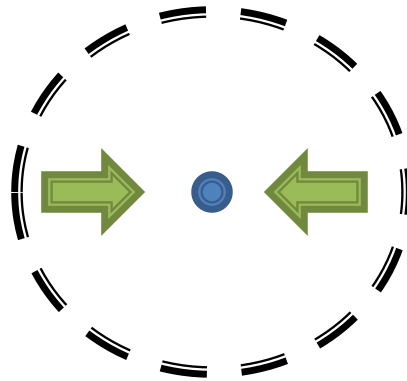
Neutroncsillagok és gravitációs hullámok

Mi az a Gravitációs hullám ?

Mi hullámzik?

A haladási irányból nézve
a kavicsok közötti távolság
megváltozik

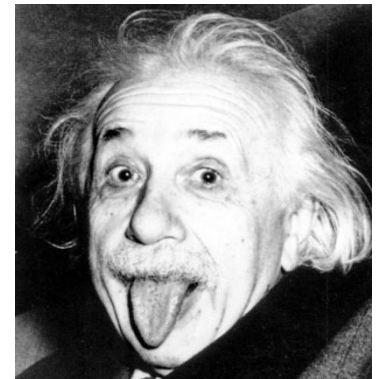
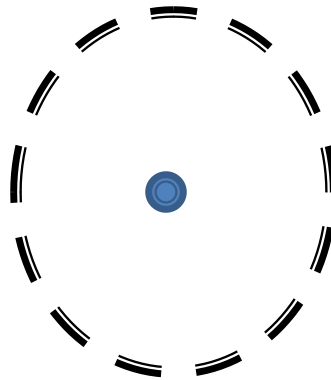
Neutroncsillagok és gravitációs hullámok

Mi az a Gravitációs hullám ?

Mi hullámzik?

A haladási irányból nézve
a kavicsok közötti távolság
megváltozik

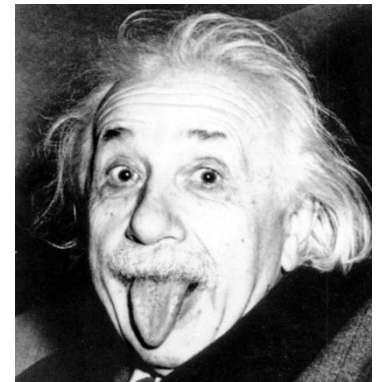
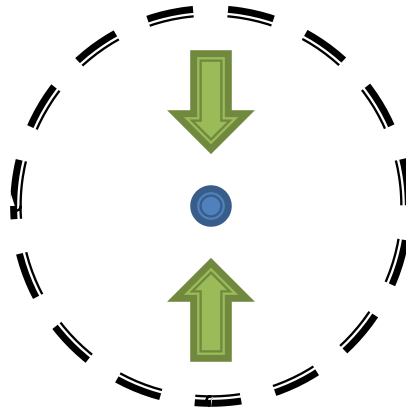
Neutroncsillagok és gravitációs hullámok

Mi az a Gravitációs hullám ?

Mi hullámzik?

A haladási irányból nézve
a kavicsokra erő hat és
elmozdulnak

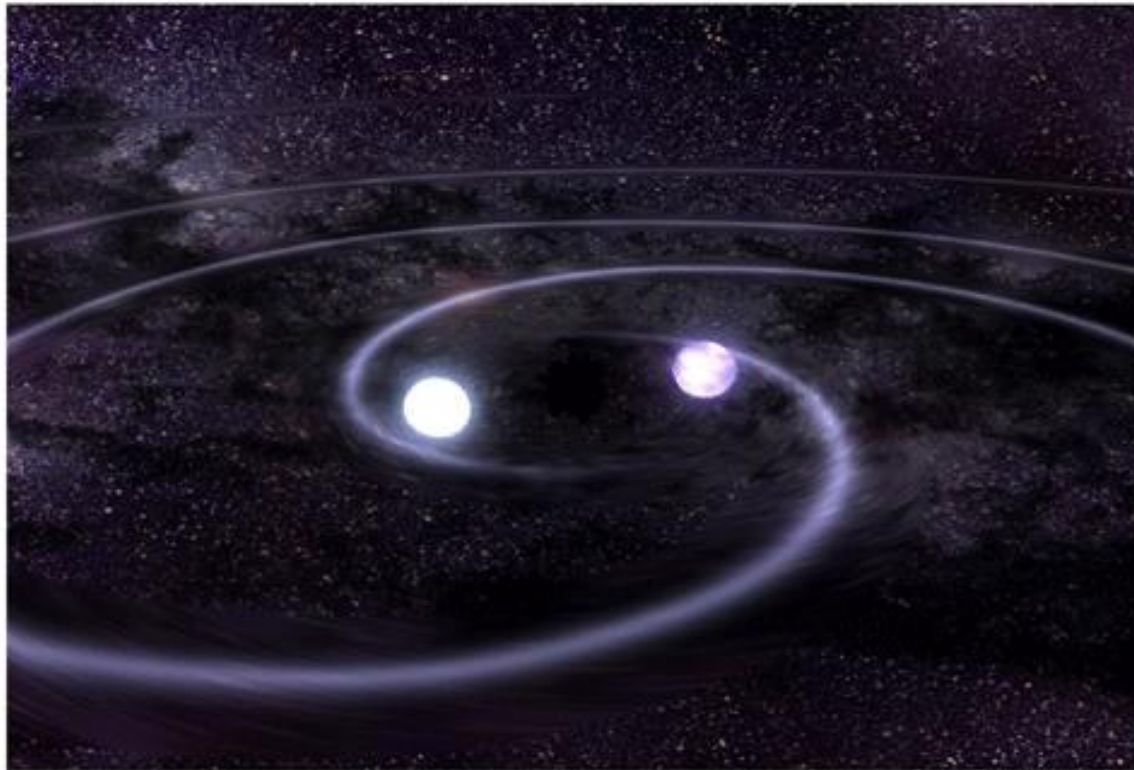

Neutroncsillagok és gravitációs hullámok

Mi az a Gravitációs hullám ?

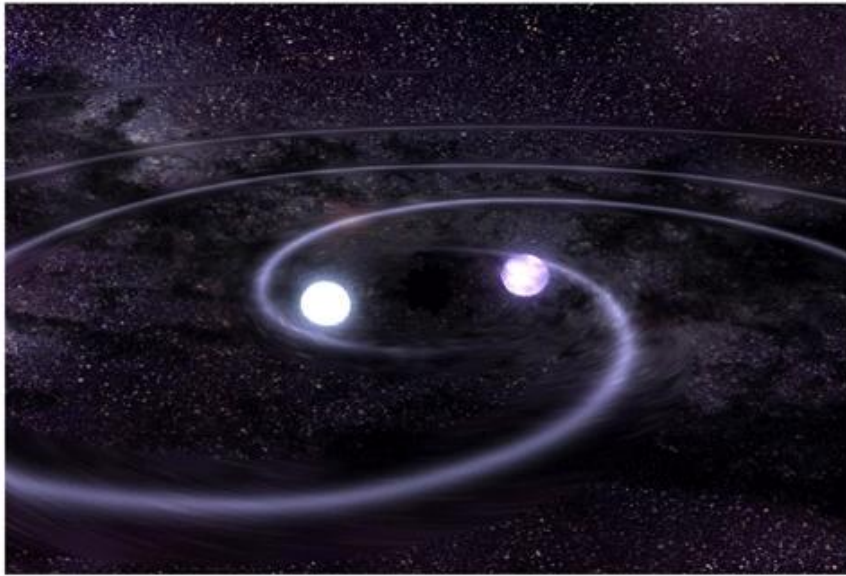
Bespirálózó kettősök

Egymás körül keringő neutroncsillagok gravitációs hullámokat bocsátanak ki

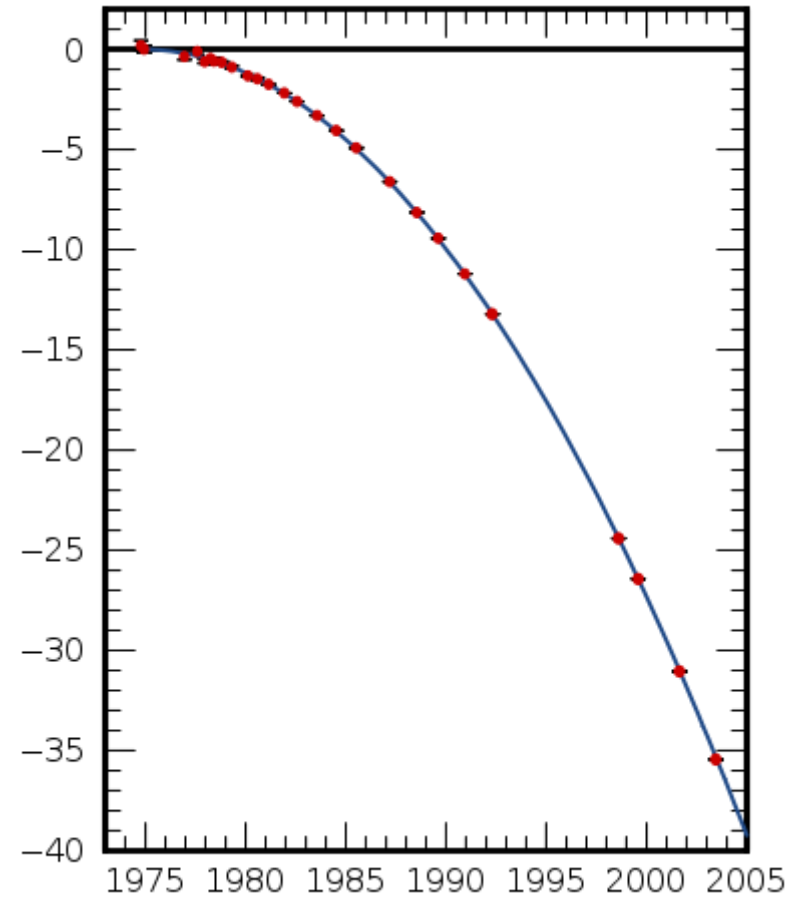
Bespirálózó kettősök

A kisugárzott energia miatt egyre közelebb kerülnek

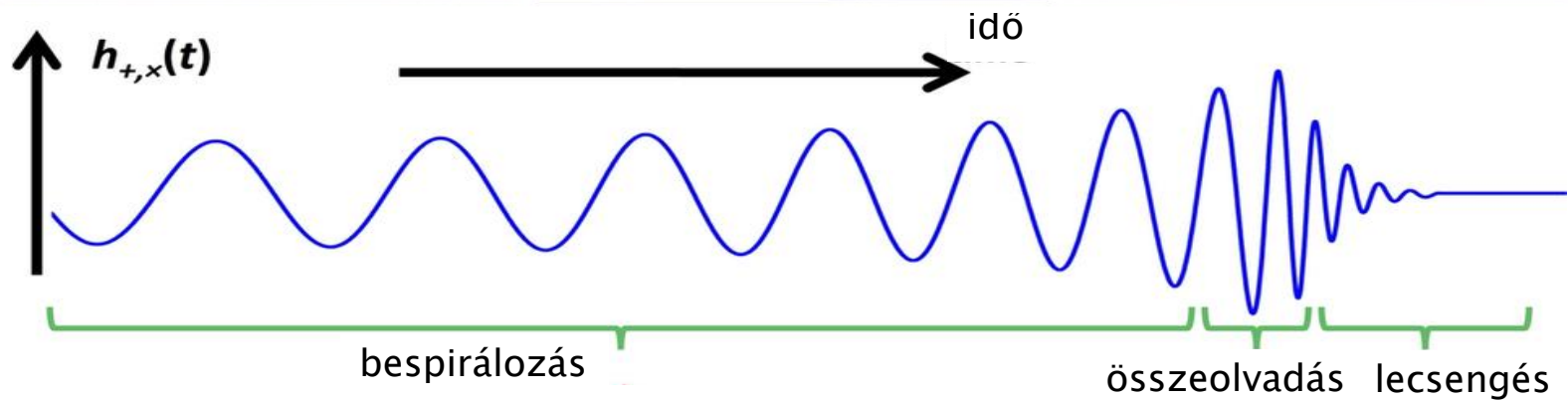
Taylor–Hulse pulzár:

A keringési idő változik a gravitáció hullámok kibocsájtása miatt

A Taylor–Hulse neutroncsillag kettős pályájának degradációja

Neutroncsillagok és gravitációs hullámok

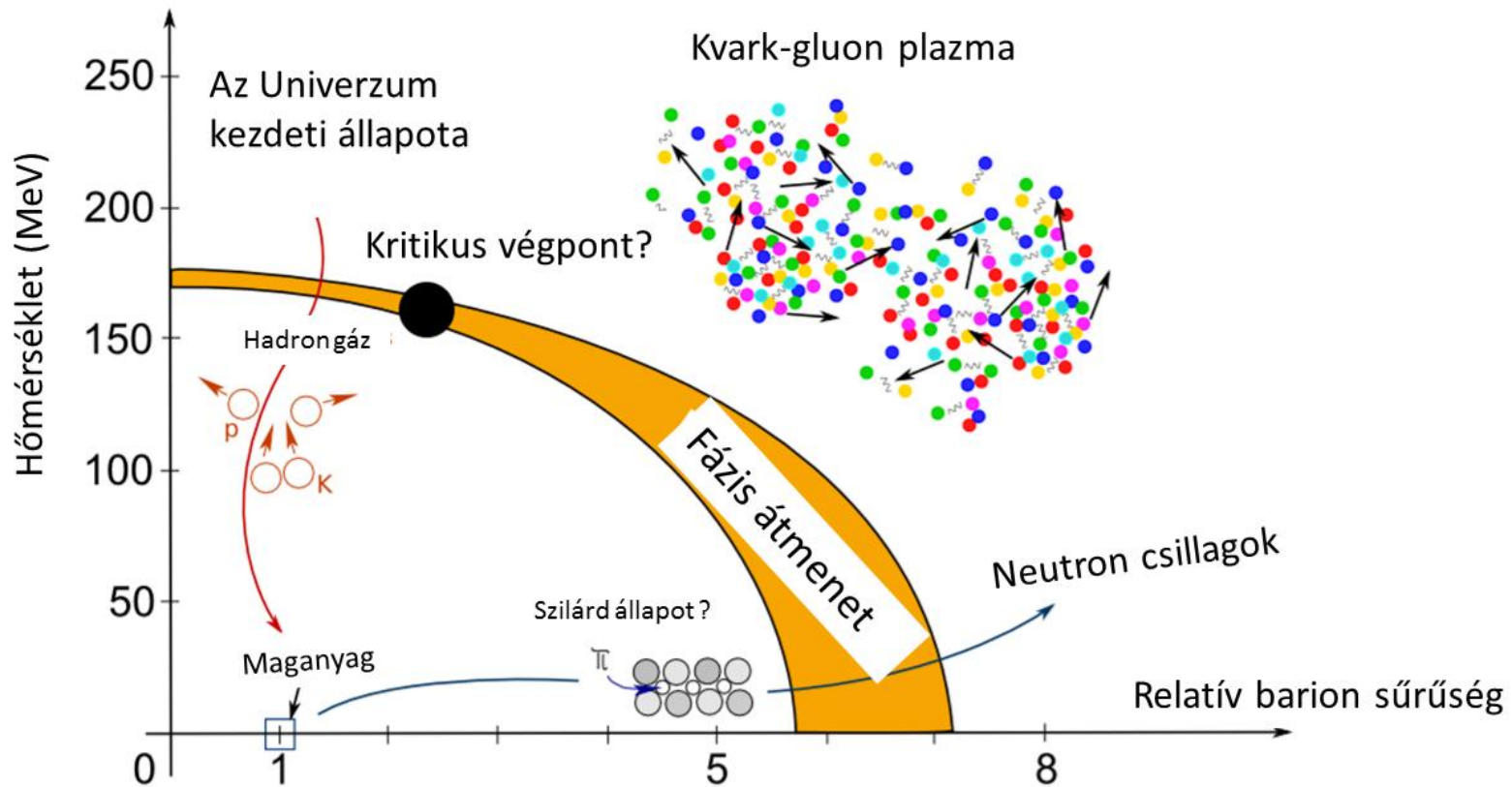
Eddig 5 gravitációs hullámot detektáltak, és a legfrissebb (2017. 08.) neutroncsillagokból származik

Neutroncsillagok és magfizika

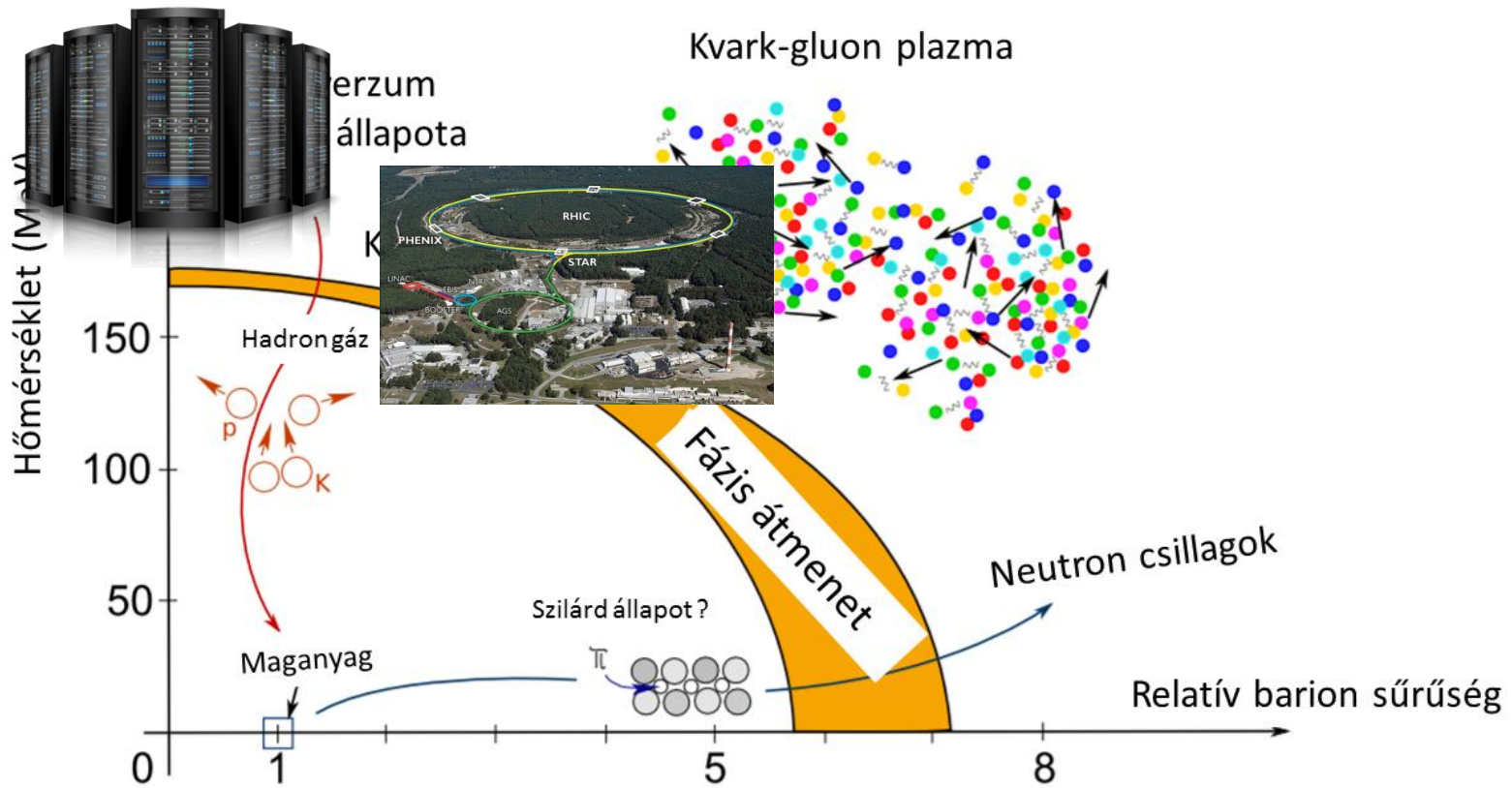
A magfizika égi laboratóriumi

A maganyag fázisdiagramja: hogyan viselkednek az atommagok extrém körülmények között

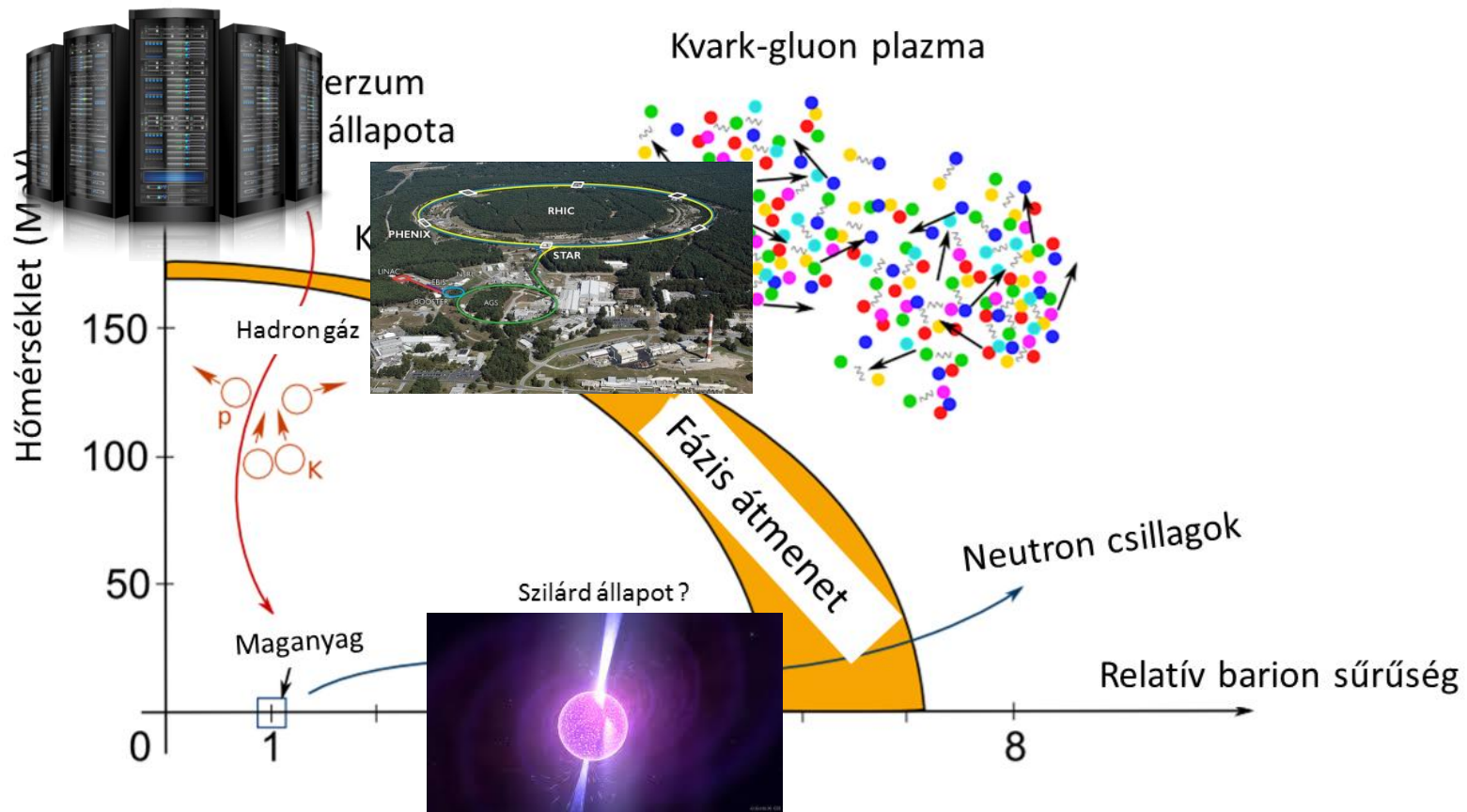

A magfizika égi laboratóriumi

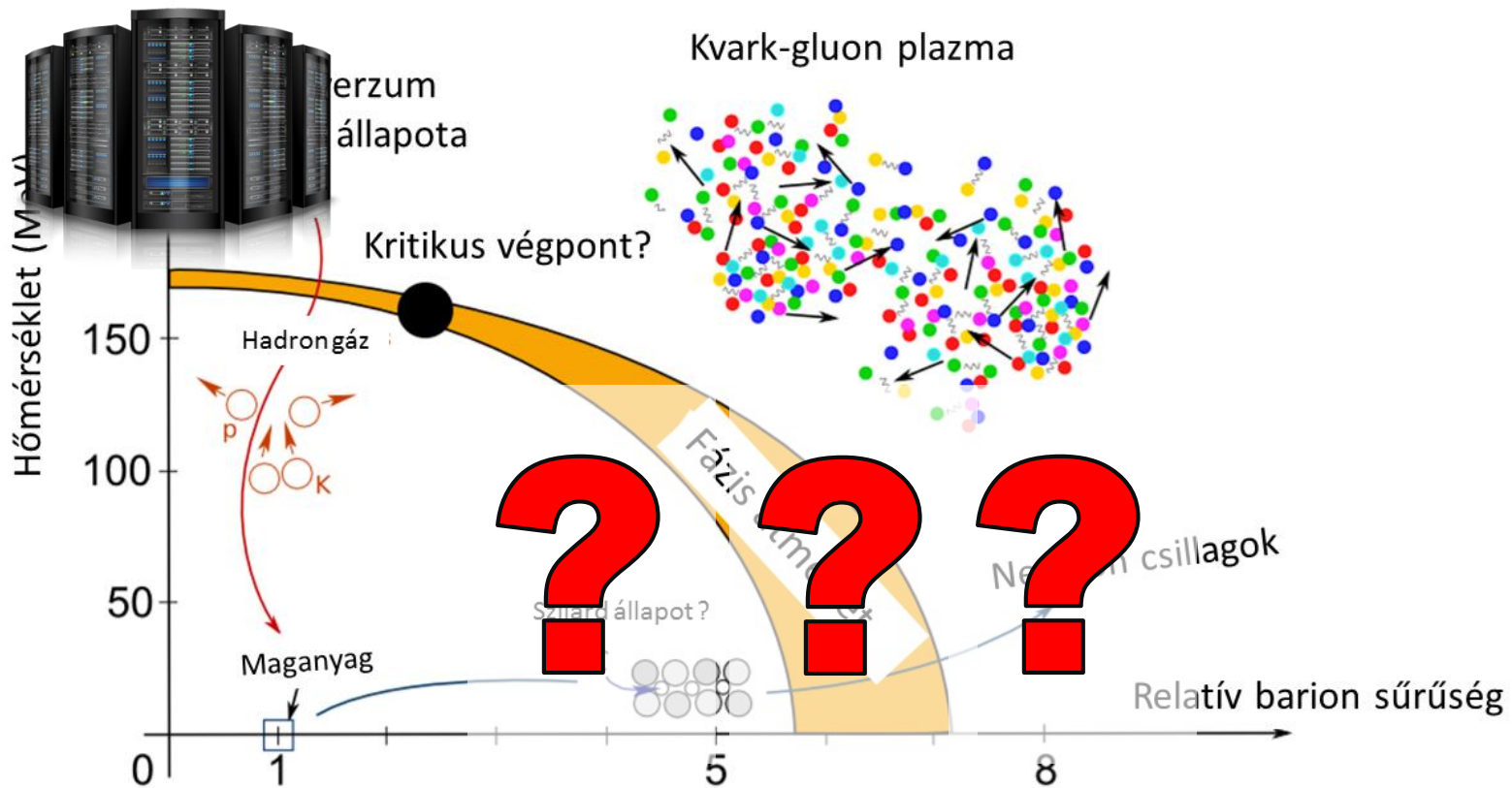
A maganyag fázisdiagramja: hogyan viselkednek az atommagok extrém körülmények között

A magfizika égi laboratóriumi

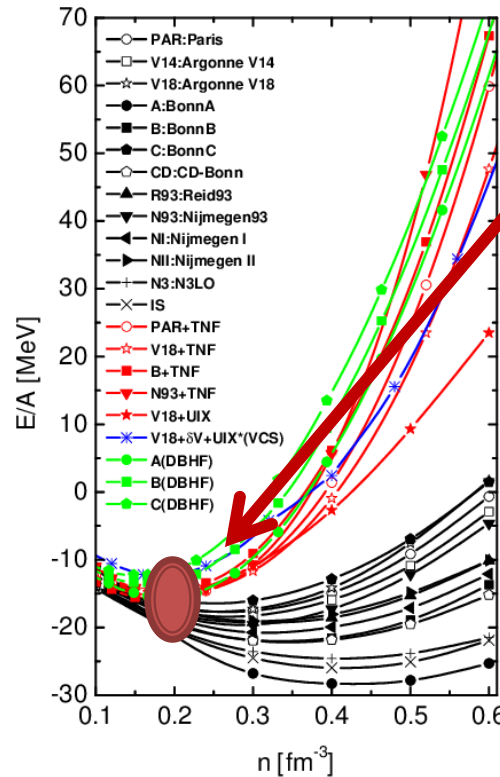
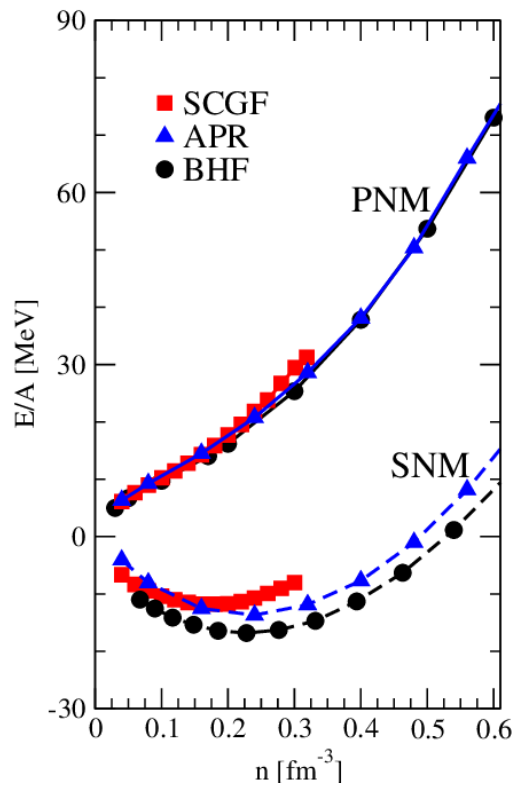
A maganyag fázisdiagramja: hogyan viselkednek az atommagok extrém körülmények között

A magfizika égi laboratóriumi

A maganyag fázisdiagramja: hogyan viselkednek az atommagok extrém körülmények között

A maganyag állapotegyenlete

A laborban vizsgálható körülményektől távolodva egyre bizonytalanabbak a jóslatok, mert nem állnak rendelkezésre mérések

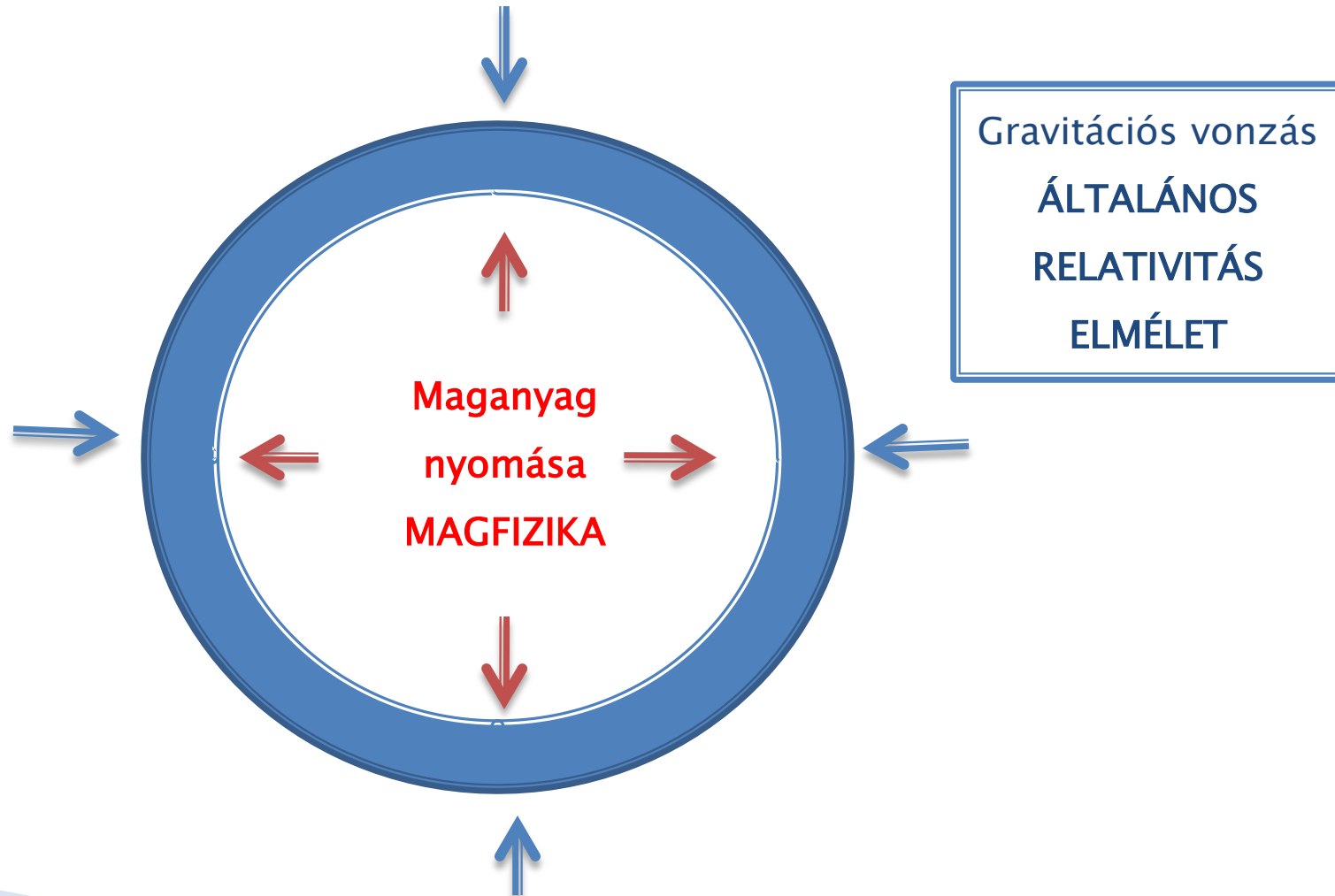
Több ezer lehetséges állapotegyenlet van forgalomban!

Leírja a maganyag viselkedését: nyomását, hőmérsékletét, sűrűségét, energiáját, összetételét

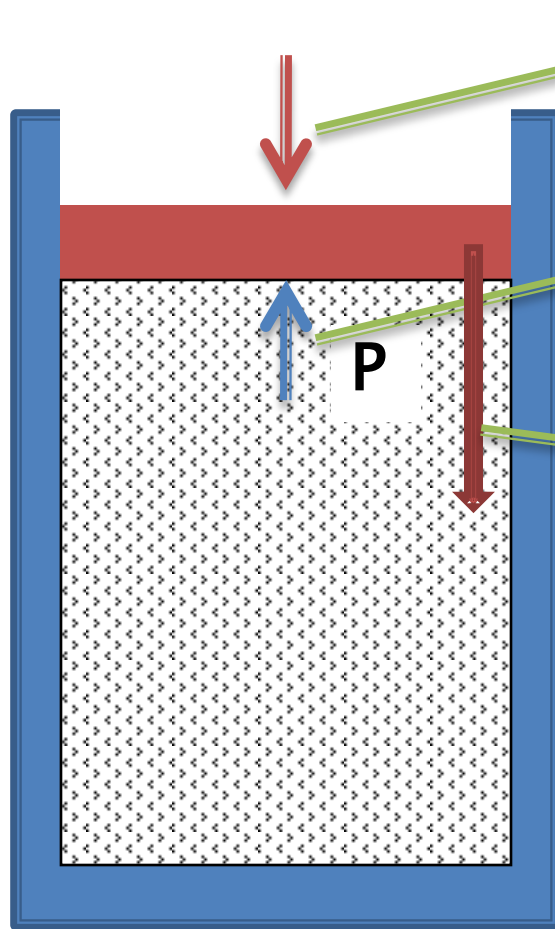

A magfizika és a neutroncsillagok kapcsolata

Hidrosztatikai egyensúly neutroncsillagokra

Hidrosztatikai egyensúly–analógia

nyomóerő

Felsőbb rétegek nyomása a csillagban – gravitáció

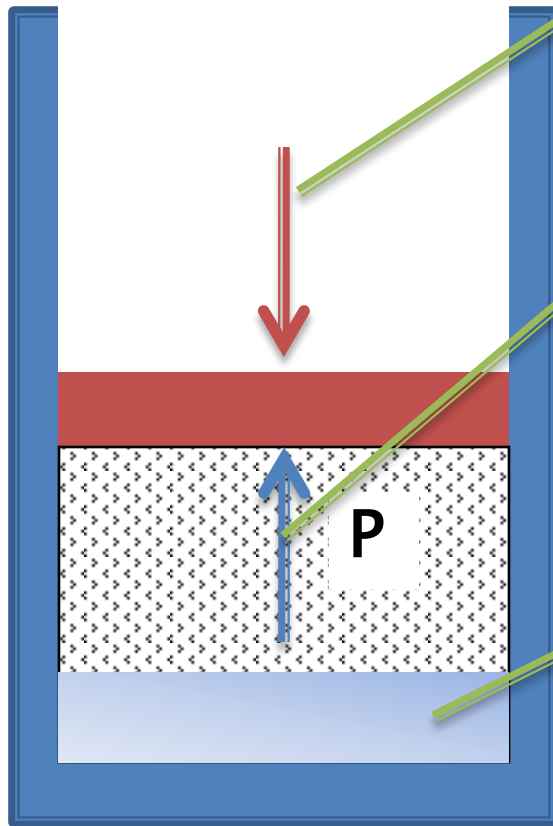
Vízgőz nyomása

Maganyag nyomása

Lefelé mozgó dugattyú
-> nagyobb nyomóerő

A csillagban mélyebben nagyobb a nyomás, mert egyre több felső réteg súlyát kell megtartani.

Hidrosztatikai egyensúly–analógia

nyomóerő $N\ddot{O}$

Egyre mélyebbre haladva a csillagban a egyre több anyagot kell megtartani

Vízgőz nyomása $N\ddot{O}$

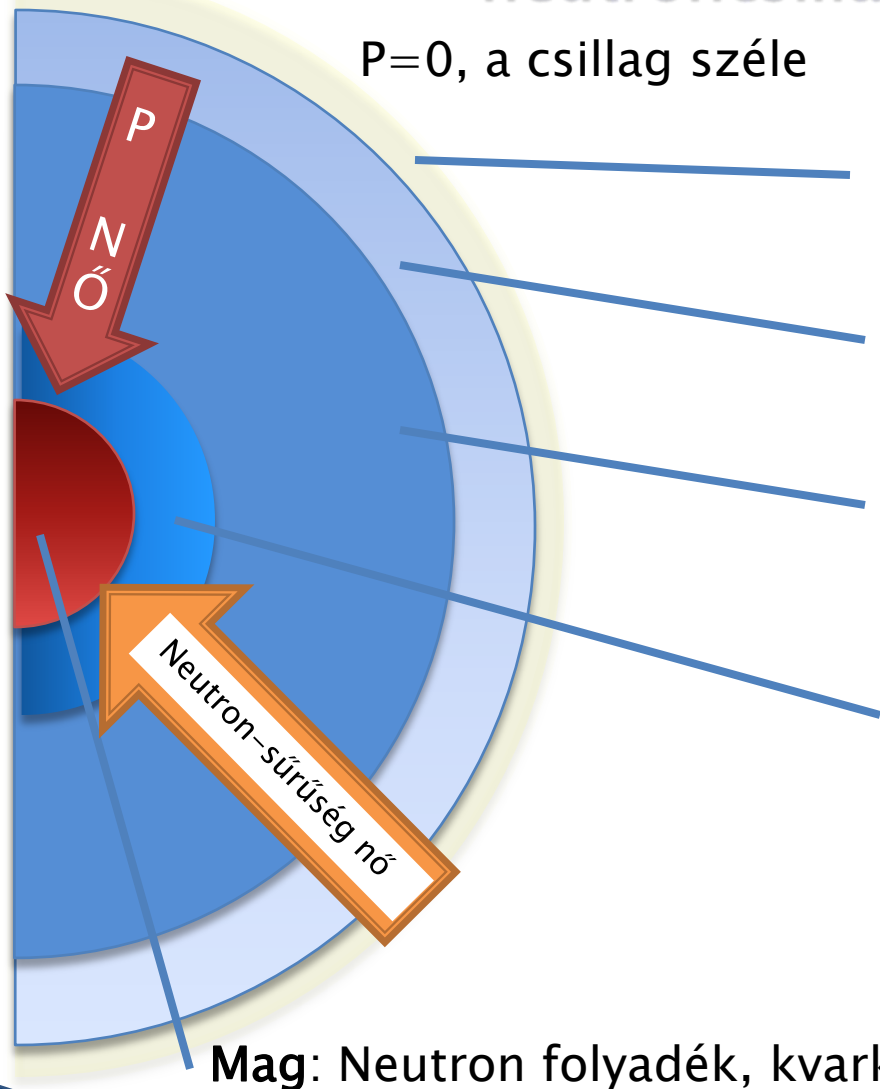
Kisebb térfogatra összenyomva a gőz nyomása nő

Fázisátalakulás

Kicsapódó vízpára: a nagy nyomás hatására a gőz vízzé alakul, hiszen az kisebb térfogatot foglal

A csillagban az atomok neutron rácscá alakulnak, mert az „kisebb helyen is elfér”

A hidrosztatikai egyensúly következménye: a neutroncsillag szerkezete

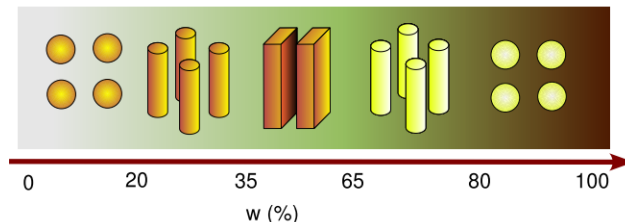

Csillaglégkör: Hidrogén, Hélium, könnyű elemek

Kéreg: Nehéz elemek rácsban, Vas, Nikkel

Belső kéreg: Neutron gáz, nagy neutron tartalmú izotópok

Palást: **Spagettizáció**
Az atommagok átrendeződnek, hogy minél kevesebb helyet foglaljanak, minél alacsonyabb energiájú állapotba kerüljenek

Hogyan következtethetünk magfizikából a neutroncsillagok tulajdonságaira?

Milyen nyomáson hogyan viselkedik az anyag?

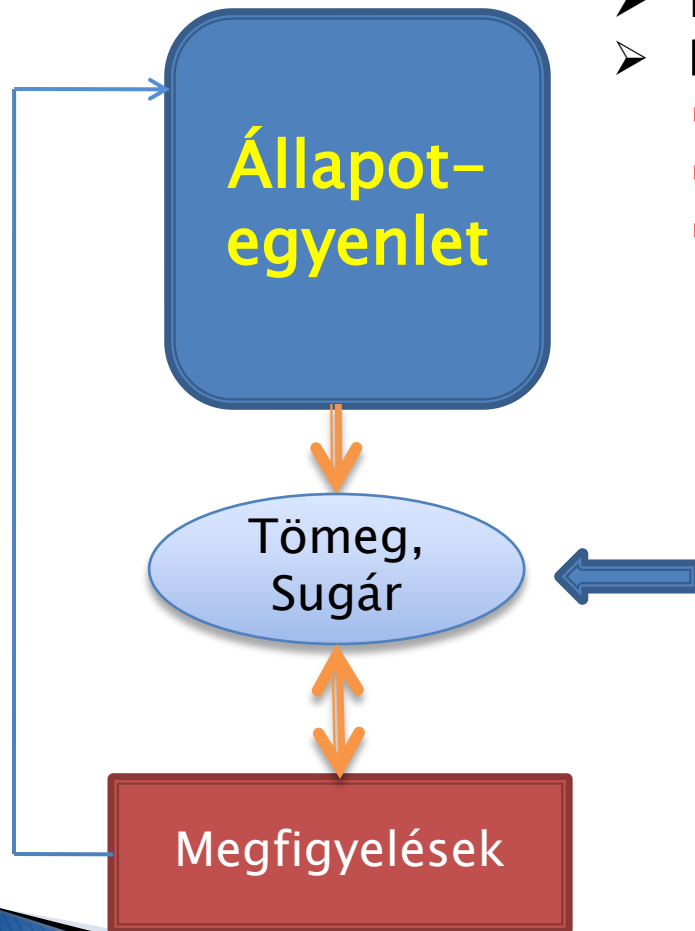
- Energia, sűrűség
- Fázisátalakulások
  - **Neutron kiválás**: neutron gáz keletkezése
  - **Spagettizáció**
  - **Olvasás**: Neutron folyadék

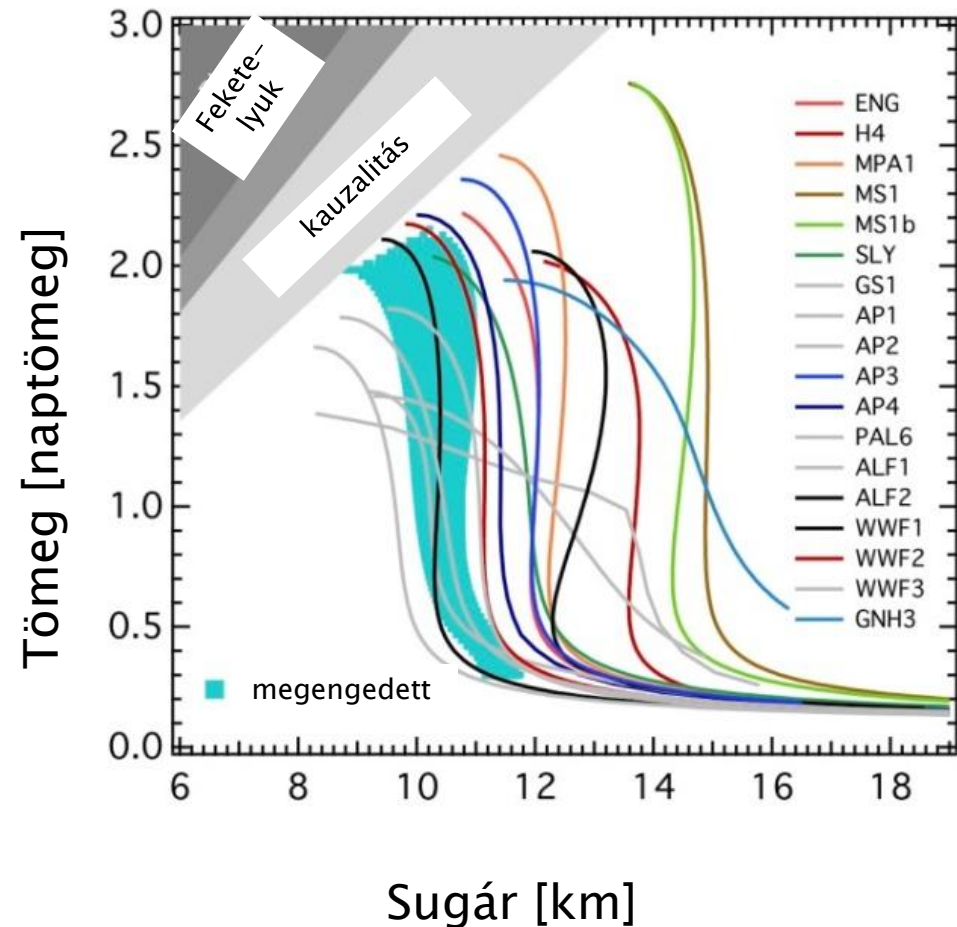
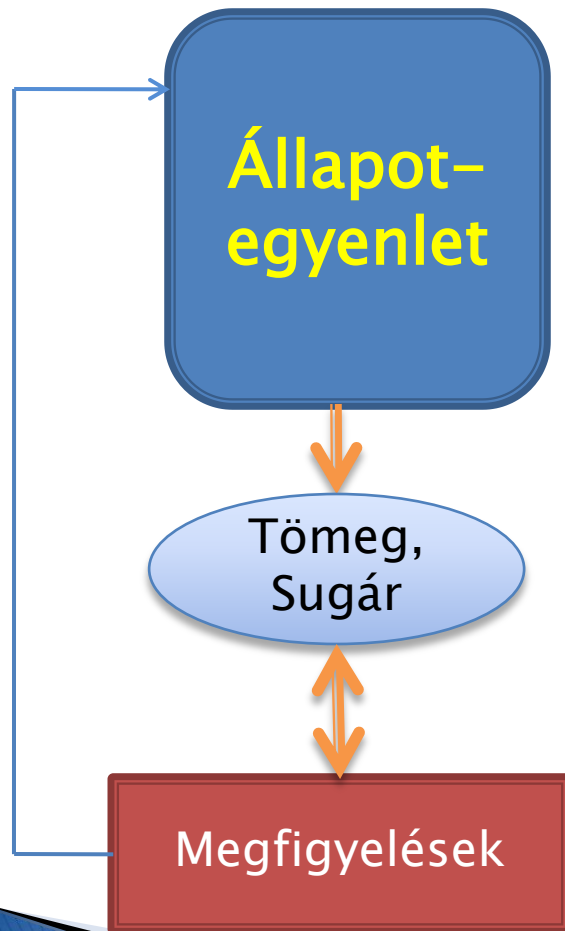
Meghatározza a:

- Kéreg
- Köpeny
- Palást

Helyét és vastagságát

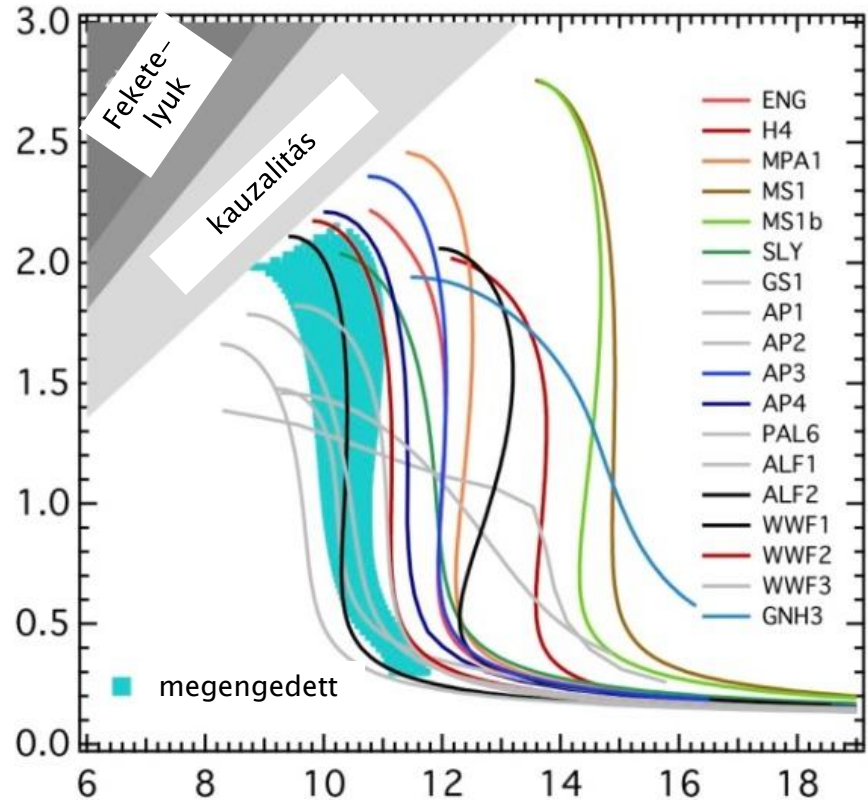
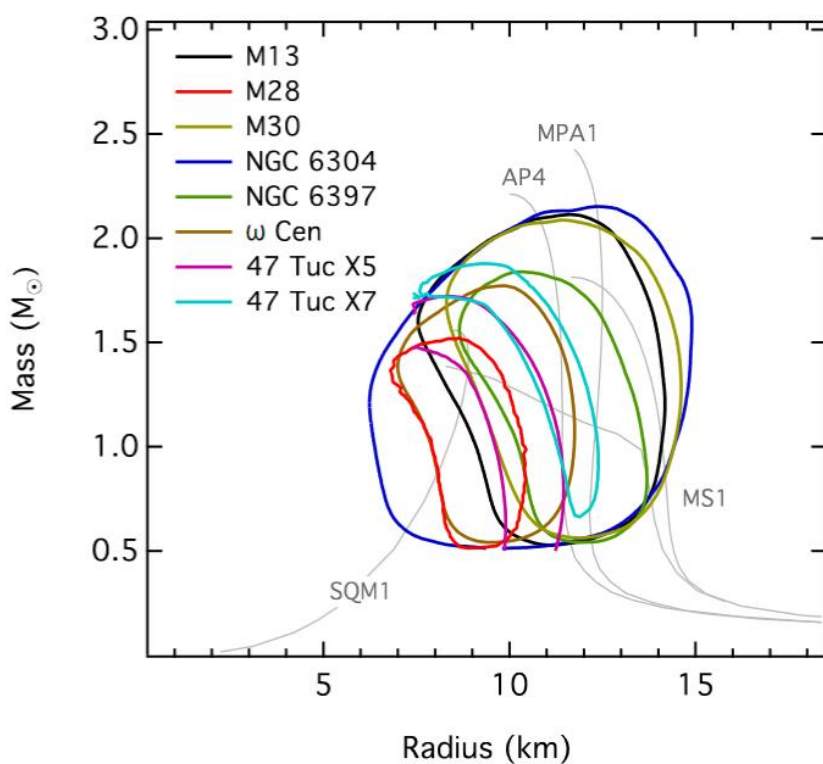

Hogyan következtethetünk magfizikából a neutroncsillagok tulajdonságaira?

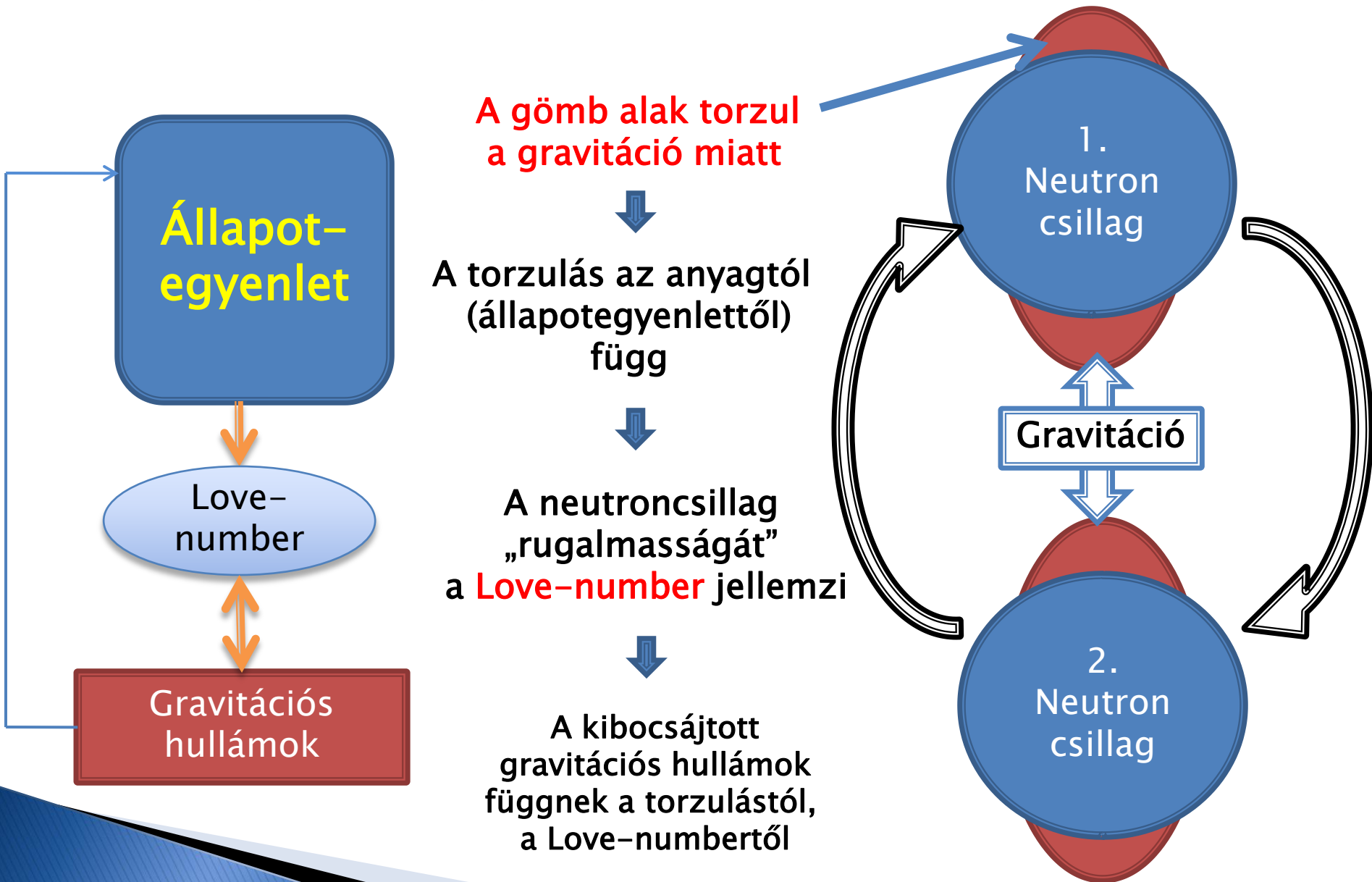
Hogyan következtethetünk magfizikából a neutroncsillagok tulajdonságaira?

Az M–R diagram jelenleg nem ismert nagy pontossággal

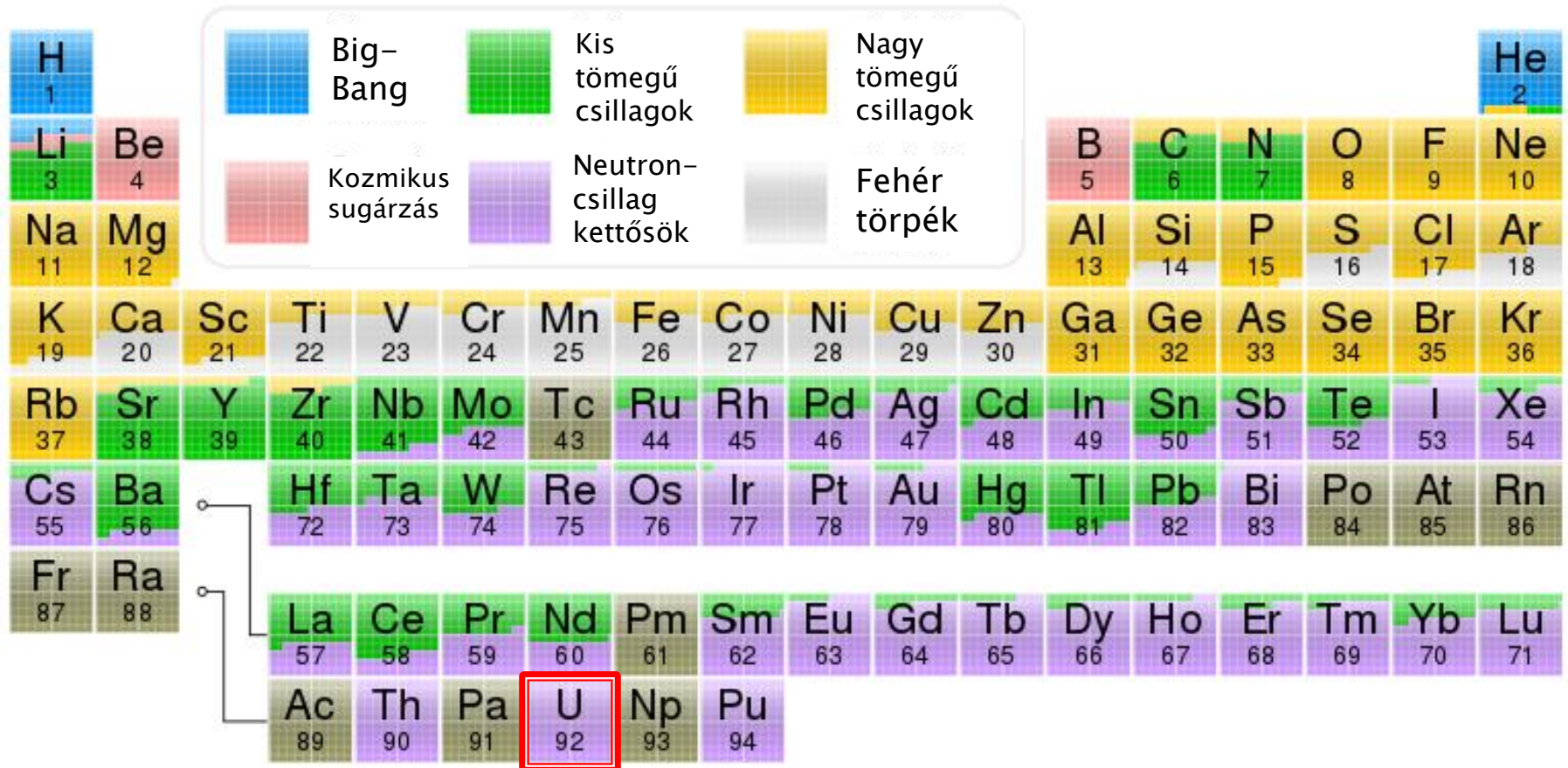
Sugár [km]

Magfizika gravitációs hullámokkal?

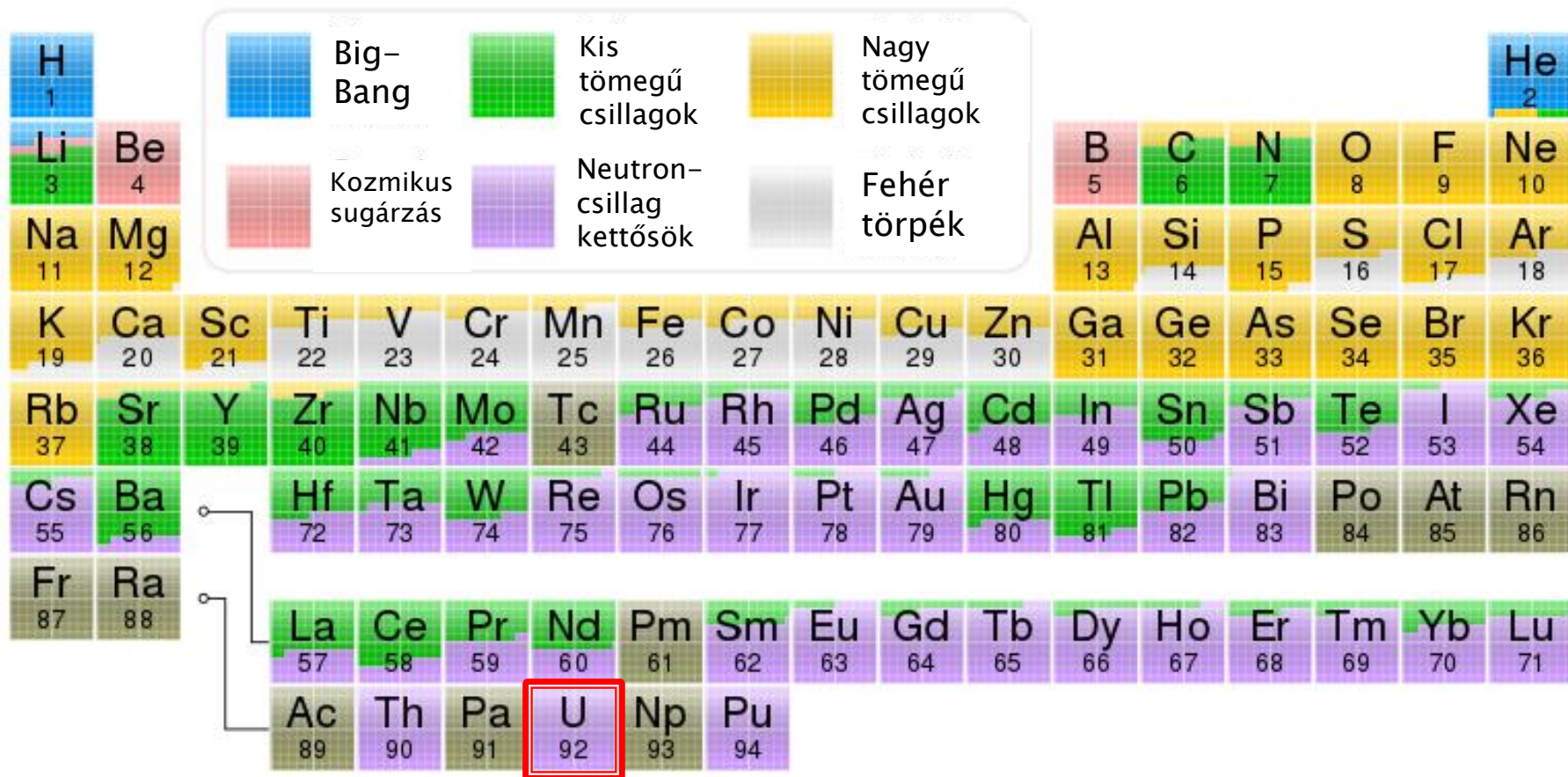

Nukleoszintézis és a neutroncsillagok

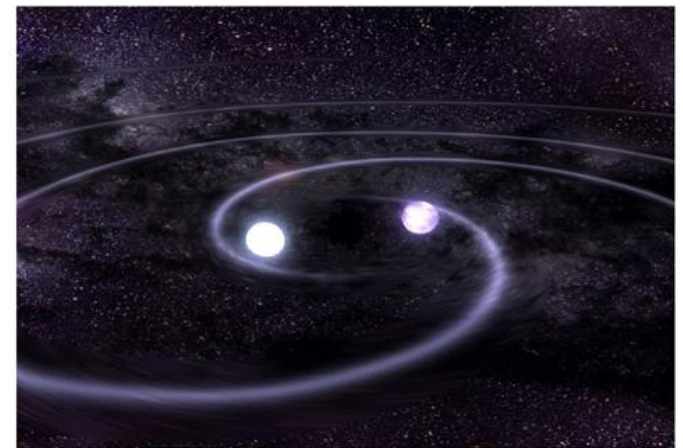
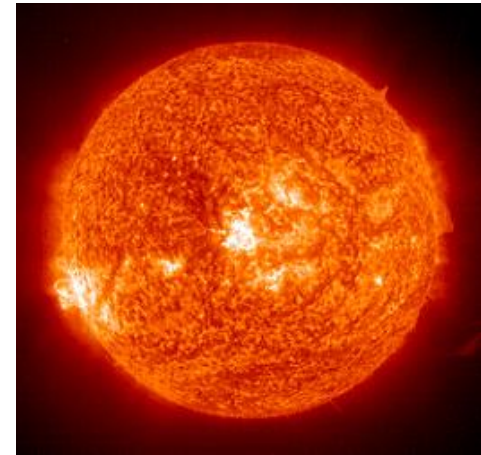
Nukleoszintézis és a neutroncsillagok

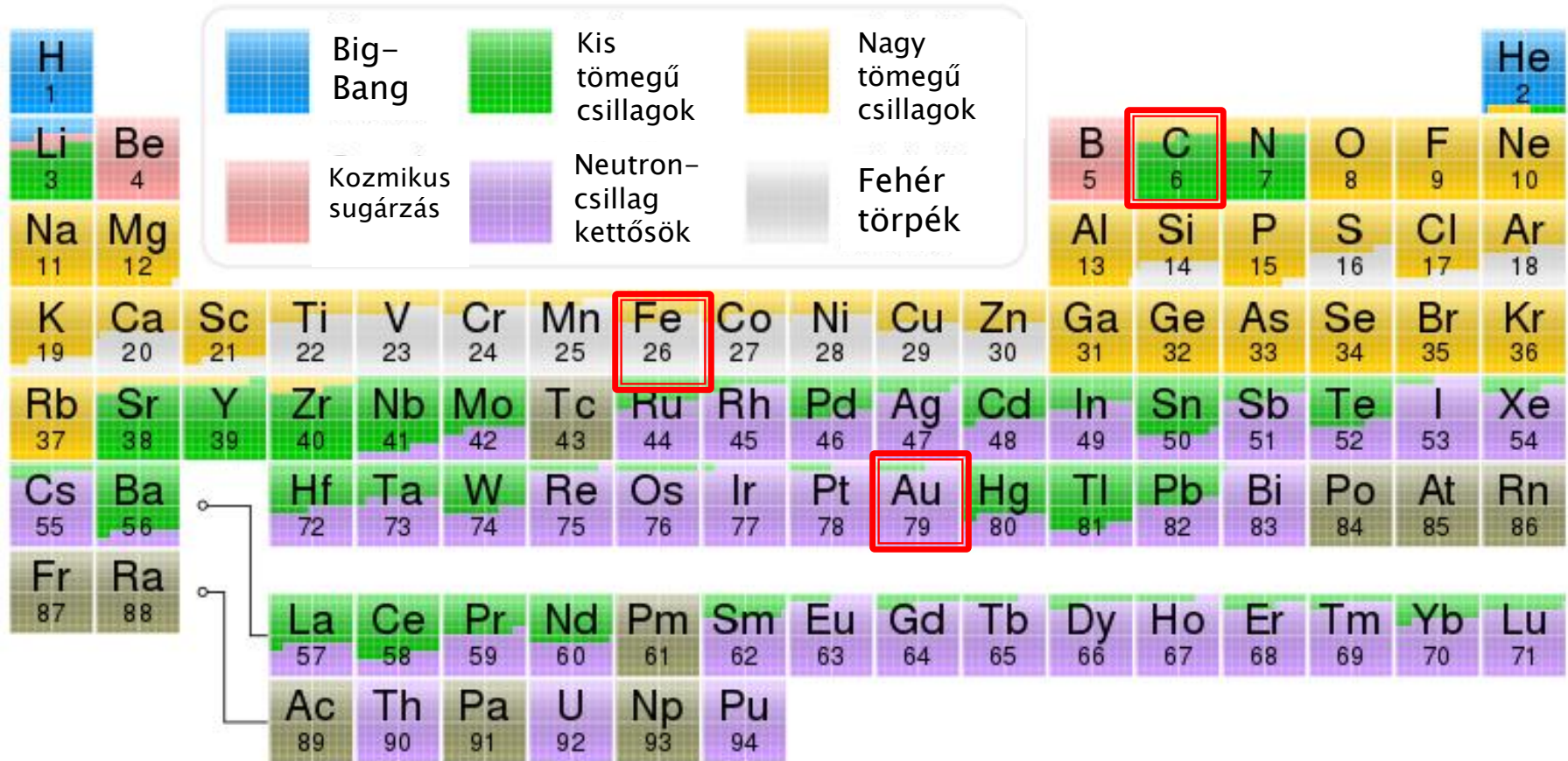

Minden energia végső soron gravitációs energia

- ▶ Szél – nap hője
- ▶ Árapály erőmű – gravitáció
- ▶ napenergia – nap sugárzás
- ▶ Fosszilis – növények – napenergia
- ▶ Atomenergia – szupernova, NCS kettősök

- ▶ Fúziós???

Honnan származnak a minket körülvevő anyagok?

Kérdezzenek bátran!

További érdekességek a ingyenes online jegyzetemben

<http://pospet.web.elte.hu/>

http://pospet.web.elte.hu/Bevezetes_a_modern_fizikaba_v069.pdf

Köszönetkinyilvánítás:

A szerzők köszönetüket szeretnék kifejezni az NKFIH OTKA K120660, K104292, K104260 pályázatoknak, valamint az MTA NKM-81/2016 MTA-UA bilaterál mobilitási programnak. BGG és PP köszönettel tartozik a NewCompStar (MP1304) és THOR (CA15213) COST akciópályázatok nyújtotta támogatásért.

Ábrák forrásai :

<https://apatruno.wordpress.com/neutron-stars/>

http://www.lcsd.gov.hk/CE/Museum/Space/archive/EducationResource/Universe/framed_e/lecture/ch16/ch16.html

https://science.nasa.gov/science-news/science-at-nasa/2003/23oct_superstorm

<https://www.universetoday.com/65353/what-is-the-coldest-planet-of-our-solar-system/>